

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
GJRE

Ελληνική περιοδική
έκδοση για τη
Θρησκευτική Εκπαίδευση

Greek Journal of
Religious Education

ISSN: 2623-4386.

Πληροφορίες για την έκδοση, οδηγίες για τους συγγραφείς και την υποβολή άρθρων / Publication information, instructions for authors and subscription information: <http://www.gjre.gr>

Ο θρησκευτικός γραμματισμός και η θρησκευτικότητα των αποφοίτων (2020) της ελληνικής εκπαίδευσης / Religious literacy and religiosity of the Greek school education graduates (2020)

Μάριος Κουκουνάρας Λιάγκης*

* Αναπληρωτής Καθηγητής, ΕΚΠΑ, makoulia@theol.uoa.gr

Δημήτριος Σεκαδάκης*

Θεολόγος, Μεταπτυχιακός φοιτητής Θεολογίας/Επιστήμες της Αγωγής και Θρησκευτική εκπαίδευση, ΕΚΠΑ, dsekadak@theol.uoa.gr

Βιβλιογραφική αναφορά / Reference: Κουκουνάρας Λιάγκης, Μ., & Σεκαδάκης, Δ. (2022). Ο θρησκευτικός γραμματισμός και η θρησκευτικότητα των αποφοίτων (2020) της ελληνικής εκπαίδευσης. *Ελληνική Περιοδική Έκδοση για τη Θρησκευτική Εκπαίδευση/ Greek Journal of Religious Education*, 5(1), 78-117. DOI: 10.30457/050120225

Σύνδεσμος/link: <https://doi.org/10.30457/050120225>

Όλες οι απόψεις και οι ιδέες που εκφράζονται στην έκδοση είναι απόψεις και ιδέες των συγγραφέων και όχι του εκδότη (Πανελλήνιος Θεολογικός Σύνδεσμος ΚΑΙΡΟΣ-για την αναβάθμιση της θρησκευτικής εκπαίδευσης). / The opinions and views expressed in this publication are the opinions and views of the authors and not of the publisher (KAIROS - Greek Theological Association for the improvement of the Religious Education).

Το άρθρο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για έρευνα, διδασκαλία και ιδιωτική μελέτη. Απαγορεύεται ρητά η αναπαραγωγή, η αναδιανομή, η πώληση, η εκμετάλλευση ή η διανομή του άρθρου, μέρους ή όλου, σε οποιαδήποτε μορφή και σε οποιονδήποτε. / This article may be used for research, teaching, and private study purposes. Any substantial or systematic reproduction, redistribution, reselling, licensing or distribution in any form to anyone is forbidden.

— ΑΚΟΛΟΥΘΕΙ ΤΟ ΠΛΗΡΕΣ ΚΕΙΜΕΝΟ —
— FOLLOWS THE FULL TEXT OF THE ARTICLE —

Ο θρησκευτικός γραμματισμός και η θρησκευτικότητα των αποφοίτων (2020) της ελληνικής εκπαίδευσης

Μάριος Κουκουνάρας Λιάγκης*
* Αναπληρωτής Καθηγητής, ΕΚΠΑ
makoulia@theol.uoa.gr

Δημήτριος Σεκαδάκης*
* Θεολόγος, Μεταπτυχιακός φοιτητής Θεολογίας/Επιστήμες της Αγωγής και Θρησκευτική εκπαίδευση, ΕΚΠΑ
dsekadak@theol.uoa.gr

Religious literacy and religiosity of the Greek school education graduates (2020)

Marios Koukounaras Liagkis*
* Associate Professor, NKUA, makoulia@theol.uoa.gr

Dimitrios Sekadakis*
* Theologian, Postgraduate Student of Theology/ Education Sciences and Religious Education, NKUA, dsekadak@theol.uoa.gr

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη διερευνά τον θρησκευτικό γραμματισμό και τη θρησκευτικότητα των νέων που αποφοίτησαν το 2020 από τη Γ' Λυκείου της ελληνικής Εκπαίδευσης και έχουν διδαχθεί δέκα χρόνια υποχρεωτικά το μάθημα των Θρησκευτικών. Σκοπός της είναι να περιγράψει το επίπεδο του θρησκευτικού γραμματισμού και της θρησκευτικότητάς τους. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε από 12-10-2020 μέχρι 20-02-2021 σε 996 απόφοιτους δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης μέσω ηλεκτρονικών ερωτηματολογίων. Τα συμπεράσματα που εξάγονται είναι πως οι νέοι στην Ελλάδα κατέχουν μέτρια ποσοστά θρησκευτικών γνώσεων και θρησκευτικότητας. Η συμβολή της έρευνας έγκειται στο ότι παρέχει μία εικόνα για το επίπεδο θρησκευτικού γραμματισμού και θρησκευτικότητας της σύγχρονης γενιάς στην Ελλάδα, η οποία θα έπρεπε να λαμβάνεται υπόψη στον σχεδιασμό του Προγράμματος Σπουδών της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης.

Λέξεις κλειδιά: θρησκευτικός γραμματισμός, θρησκευτικότητα, θρησκευτική γνώση, νέοι, εκπαίδευση

Abstract

The present paper searches the religious literacy and religiosity of young people who graduated in 2020 from the 3rd grade of Lyceum in Greece after ten years of Religious Education. It aims to describe their religious knowledge and their religiosity. The survey was conducted from 12-10-2020 to 20-02-2021 on 996 graduates of secondary education through an online questionnaire. The study concludes that young people in Greece have moderate scores of religious knowledge and level of religiosity. The research attempts to contribute to an overview of the level of the religious knowledge and religiosity of the youth in Greece which should be considered in the development of the Religious Education curriculum.

Key words: religious literacy, religiosity, religious knowledge, youth, education

1. Εισαγωγή

Τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 στην Αμερική οδήγησαν μεταξύ άλλων στην επανεξέταση του θρησκευτικού φαινομένου και στη διαπίστωση της ισχυρής επίδρασης των θρησκειών στη ζωή των ανθρώπων και των κοινωνιών. Ταυτόχρονα, Διεθνείς οργανισμοί άρχισαν να εντάσσουν το ζήτημα της θρησκείας στα θέματα που τους απασχολούν και κυρίως σε σχέση με την εκπαίδευση των πολιτών και τη δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη. Παράλληλα, το Συμβούλιο της Ευρώπης επιχείρησε από το 2002 να ευαισθητοποιήσει τα 47 μέλη του, κράτη της Ευρώπης, σε θέματα Θρησκευτικής Εκπαίδευσης (στο εξής ΘΕ) μέσα από συστάσεις, οδηγίες και εκθέσεις δίνοντας μεγάλη προσοχή στην προσέγγιση των θρησκευτικών και μη θρησκευτικών πεποιθήσεων στο ευρύτερο πλαίσιο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης (Jackson, 2016, σσ. 3, 75-86). Έτσι, σταδιακά, η αξία της κατοχής θρησκευτικών γνώσεων και ο θρησκευτικά εγγράμματος άνθρωπος έρχονται στο προσκήνιο. Ο ρόλος μάλιστα της εκπαίδευσης και της θρησκευτικής γνώσης που παρέχει θεωρείται σημαντικός (Council of Europe, 2008; Jackson, 2016; Koukounaras Liagkis, 2015; OSCE, 2007; Weisse, 2011). Εκτός από τη σημασία που έχει για έναν άνθρωπο, που θρησκεύει, να κατανοήσει σε βάθος τις διδασκαλίες της πίστης του, όλοι/ες, ανεξάρτητα από το αν πιστεύουν στον Θεό ή ακολουθούν μία θρησκεία, χρειάζονται, στο πλαίσιο των πολυγραμματισμών, που παρέχει η εκπαίδευση (Cope & Kalantzis, 2009, σσ. 164-195), τη βασική θρησκευτική γνώση του τόπου που ζουν και άλλων θρησκευτικών ομάδων ως ένα επιπλέον εργαλείο ερμηνείας του εαυτού, των άλλων και του κόσμου (Κουκουνάρας Λιάγκης, 2015, σ. 195), απολύτως απαραίτητο στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες του 21ου αιώνα.

Την ίδια ώρα σε μελέτες (Κουκουνάρας Λιάγκης, 2015, σ. 80; West, 2000, σ. 14), το ζήτημα της θρησκευτικότητας (religiosity), ως σχέση με μία θρησκεία, στην οποία ο άνθρωπος πραγματώνει την εγγενή πνευματικότητά του (spirituality), διαπιστώνεται ότι σχετίζεται με την υπαρξιακή, κοινωνική και πολιτική αναζήτηση και δραστηριότητά του. Φυσικά η εξωτερική θρησκευτικότητα, στην οποία υπερτερεί ο τύπος και η προσοχή του ανθρώπου στον εαυτό του, διαφέρει από την ουσιαστική θρησκευτικότητα. Στη δεύτερη ο πιστός βρίσκει στη θρησκεία απαντήσεις στα υπαρξιακά του ερωτήματα,

οι οποίες παράγουν σχετικές θέσεις, πεποιθήσεις και στάσεις, ανάλογα με το πλαίσιο του κάθε ανθρώπου.

Στην παρούσα μελέτη επιχειρείται η διερεύνηση, μέσω ερωτηματολογίου, του επιπέδου του θρησκευτικού γραμματισμού και της θρησκευτικότητας των νέων που αποφοιτούν από την ελληνική εκπαίδευση και έχουν διδαχθεί το Μάθημα των Θρησκευτικών για δέκα συνεχόμενα χρόνια. Αφού παρουσιαστούν αναλυτικά τα στοιχεία για τους νέους και τις νέες, που αποφοίτησαν τον Ιούνιο του 2020, όταν άλλαξαν και πάλι τα ΠΣ του μαθήματος, συμπεραίνεται ότι οι νέοι/ες στην Ελλάδα κατέχουν μέτρια ποσοστά θρησκευτικών γνώσεων και θρησκευτικότητας. Τα αποτελέσματα αυτά συμβάλλουν στην εκπαιδευτική και κοινωνική έρευνα και στη διαμόρφωση της ΘΕ στην Ελλάδα, αλλά και διεθνώς.

2. Θρησκευτικός γραμματισμός

Αν κάποιος επιχειρήσει να μελετήσει διεθνώς και να αναλύσει την έννοια του θρησκευτικού γραμματισμού θα διαπιστώσει ότι πρόκειται για μια αμφιλεγόμενη έννοια που χρησιμοποιείται με διάφορους τρόπους. Ωστόσο, η αμφισβητούμενη φύση της δεν μειώνει την αξία της για την κοινωνία και την αρμονική συνύπαρξη των ανθρώπων, αφού η προσπάθεια θεωρητικής και μεθοδολογικής αποσαφήνισής της παρέχει γνώσεις σε ερευνητές/μελετητές, υπεύθυνους χάραξης πολιτικής, και εκπαιδευτικούς (Prodromou, Gooding, & Lipton Galbraith, 2018, σ. 4). Αυτό γίνεται φανερό στην ανάγκη των μελετών να αναφερθούν στον όρο και να τον χρησιμοποιήσουν. Σε μια ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας, ο Jackson (2014, σ. 30) κατηγοριοποίησε τη χρήση του όρου «θρησκευτικός γραμματισμός» στη δημόσια ζωή σύμφωνα με τρεις κύριους αλλά διαφορετικούς μεταξύ τους τρόπους. Χρησιμοποιείται ως α) μάθηση σχετικά με τις θρησκείες, με αντικειμενικό τρόπο, β) μελέτη της θρησκείας από συγκεκριμένη οπτική και, γ) θρησκευτική μάθηση. Είναι προφανές ότι αυτοί οι ορισμοί δεν περιλαμβάνουν την ιδιωτική, θρησκευτική ζωή και, για ορισμένους ερευνητές, υπάρχουν περισσότεροι θρησκευτικοί γραμματισμοί παρά ένας γραμματισμός, αφού η έννοια είναι συγκεκριμένη για κάθε πλαίσιο, άρα διαφοροποιείται σε σχέση με αυτό (Davie & Dinham, 2019, σσ. 25-26).

Στην πρώτη κατηγορία η χρήση του όρου προέρχεται από τις απόψεις του Prothero και της Moore, οι οποίες έχουν αναπτυχθεί στο αμερικανικό πλαίσιο. Για αυτό και οι δύο προωθούν τον θρησκευτικό γραμματισμό με σκοπό τη σφαιρική εκπαίδευση του πολίτη και όχι απαραίτητα του θρησκευόμενου πολίτη. Ο Prothero, διεξάγοντας έρευνα σχετικά με το πόση θρησκευτική γνώση είχαν αποκτήσει οι μαθητές/τριες κατέληξε ότι θρησκευτικός γραμματισμός είναι όσα πρέπει να γνωρίζει κάποιος, για να μπορεί να «συμμετέχει σε ... συνομιλίες σχετικά με τις ιδιωτικές και δημόσιες δυνάμεις των θρησκειών» (Prothero, 2007, σ. 14). Η Moore τονίζει τη σημασία του θρησκευτικού γραμματισμού στην εκπαίδευση «υπεύθυνων πολιτών» και παρέχει εργαλεία, με βάση την προσέγγιση των πολιτισμικών σπουδών, για τους εκπαιδευτικούς της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, για την υπέρβαση του θρησκευτικού αναλφαβητισμού (Moore, 2007). Οι Dinham και Jones, επίσης, επιχείρησαν να αναδείξουν τα σημεία συναίνεσης μεταξύ των διαφορετικών προσεγγίσεων και αναφέρουν ότι «...ο

θρησκευτικός γραμματισμός έγκειται στην κατοχή των γνώσεων και των δεξιοτήτων για την αναγνώριση της θρησκευτικής πίστης ως θεμιτού και σημαντικού τομέα που αφορά όλους τους ανθρώπους, το επίπεδο γενικών γνώσεων τουλάχιστον για κάποιες θρησκευτικές παραδόσεις και την επίγνωση και ικανότητα να μάθεις για άλλες» (Dinham & Jones, 2010, σ. 6). Είναι ένα πολιτικό εγχείρημα και όχι θεολογικό ή θρησκευτικό, και επιδιώκει να υποστηρίξει μια ισχυρή, συνεκτική, πολυθρησκευτική κοινωνία, η οποία περιλαμβάνει ανθρώπους από όλες τις θρησκευτικές παραδόσεις. Επιπλέον, φαίνεται ότι αφορά στην εκπαίδευση και την απόκτηση μόνιμης ικανότητας να σχετίζεται κάποιος με τις θρησκείες και τις κοσμοθεωρίες σε έναν κόσμο όπου οι άνθρωποι –και ιδιαίτερα οι νέοι– έχουν ελάχιστη γνώση αυτών των φαινομένων ή δεν έχουν αποκτήσει την απαραίτητη γλώσσα ούτε για να μιλήσουν για αυτό (Dinham & Shaw, 2017).

Η μελέτη της θρησκείας από συγκεκριμένη οπτική βασίζεται στην άποψη του Wright που αντικατοπτρίζει σε ένα βαθμό το βρετανικό πλαίσιο της δεκαετίας του 2000 και τη συνεχιζόμενη συζήτηση που διαμειβεται ακόμη εκεί. Συνδέει την κατανόηση των θρησκειών με τη «γλωσσική ικανότητα», καθώς για αυτόν ο θρησκευτικός γραμματισμός είναι η θρησκευτική γλώσσα που είναι απαραίτητη σε κάποιον «για να απεικονίσει την πραγματική φύση της πραγματικότητας» (Wright, 1996α, σ. 173), όπου και η θεολογία είναι αυτή που δίνει νόημα στα πράγματα. Αναπτύσσει, επίσης, την κριτική σκέψη του ατόμου ώστε να ερμηνεύει τις εμπειρίες του (Wright, 1996β).

Η τρίτη προσέγγιση, κατά τον Jackson, προέρχεται από την έννοια του «κοσμικού ανθρωπισμού» του Felderhof. Θεωρεί τη ΘΕ ως «μια προσπάθεια να μάθει κάποιος σε τι πρέπει να συμβάλει η θρησκευτική ζωή, όντας ο ίδιος υπεύθυνος για αυτό και όχι ως θεατής που σχεδιάζει θεωρίες για την ανθρώπινη φύση και τον κόσμο». Ένας τέτοιος θρησκευτικός γραμματισμός αφορά και τις κοσμικές φιλοσοφίες ως «εναλλακτικές λύσεις» στη θρησκευτική πίστη (Felderhof, 2012).

Υπάρχουν, όμως, και άλλες σύγχρονες προσεγγίσεις, που προέρχονται από διαφορετικά εθνικά πλαίσια, κυρίως βασισμένες στην κοινωνιολογική και, εν μέρει, εκπαιδευτική θεωρία και είναι χρήσιμο να αναφερθούν, διότι είναι κριτικές σε σχέση με τις παραπάνω κατηγορίες ή εναλλακτικές αυτών.

Η Gallacher, στις ΗΠΑ, διεύρυνε την άποψη του Prothero, αντιτείνοντας ότι έδωσε μεγάλη έμφαση στη δηλωτική γνώση (declarative knowledge) και υποστηρίζοντας ότι «η διδασκαλία με σκοπό τον θρησκευτικό γραμματισμό πρέπει να περιλαμβάνει συνεχή προσοχή στο πώς οι θρησκευόμενοι χρησιμοποιούν αυτές τις πληροφορίες για τον προσανατολισμό τους στον κόσμο, να αναπτύξουν ατομική και ομαδική αυτοκατανόηση, και να δίνουν στη ζωή τους κατεύθυνση και νόημα» (Gallacher, 2009, σ. 208). Είναι προφανής η έμφαση που δίνεται στη γνώση της χρήσης των όρων στο πλαίσιο τους (conditional knowledge), η οποία προϋποθέτει την κατάκτηση της δηλωτικής γνώσης και διαδικαστικής (procedural) γνώσης. Η μεταγνωσιακή αυτή αξία τονίζεται και σε πρόσφατη μελέτη στη Φινλανδία, η οποία επικεντρώνεται στη λειτουργία του θρησκευτικού γραμματισμού στην αναγνώριση και αποδοχή του θρησκευτικού πλουραλισμού. Με βάση τον κοινωνικό κονστρουκτιβισμό, αντιλαμβάνεται, ως εκ τούτου, τον θρησκευτικό γραμματισμό ως «έναν εννοιολογικό φακό που, όταν εφαρμοστεί

στην πράξη, μπορεί να παράγει διαφορετικές εκδοχές ενός θρησκευτικού τοπίου» (Sakaranado, Aarrevara, & Konttori, 2020, σ. 4), προωθώντας έτσι «την ικανότητα απορρόφησης, τη συμπερίληψη και την αντανάκλαστικότητα στην κοινωνία, παρά την αποκάλυψη του πραγματικού θρησκευτικού τοπίου» (Dinham & Francis, 2015, σ. 3).

Ο Richardson, από την άλλη, διακρίνει τη σχέση του θρησκευτικού γραμματισμού με την ηθική ανάπτυξη του ανθρώπου και, όπως φαίνεται, τον θεωρεί προϋπόθεση αυτής. Ισχυρίζεται ότι ο θρησκευτικός γραμματισμός συντελεί «στην ικανότητα των ατόμων να κάνουν τεκμηριωμένες επιλογές σχετικά με τις πεποιθήσεις που επηρεάζουν τις ηθικές τους αντιλήψεις» και, επίσης, ότι παρέχει «τα ηθικά αγαθά της ανάπτυξης της κατανόησης, του σεβασμού και της ανεκτικότητας και της υπεύθυνης πολιτικής και πολιτικής συμμετοχής» (Richardson, 2017, σ. 364). Ο Frank, σε σουηδικό πλαίσιο, συσχετίζοντας τον θρησκευτικό γραμματισμό και αυτός με την ηθική, επεσήμανε ότι περιλαμβάνει περισσότερα από την εφαρμογή γλωσσικών, αναστοχαστικών, εννοιολογικών και αναλυτικών ικανοτήτων. Προκαλεί τους μαθητές/τις μαθήτριες να δράσουν χρησιμοποιώντας τις θρησκευτικές γνώσεις τους, για να ερμηνεύσουν «τι μπορεί να συνιστά μία καλή ζωή» και τι χαρακτηρίζει κάποιον «καλό». Όταν ο γραμματισμός προάγει απλώς τη δηλωτική γνώση, «περιορίζει αυτό που πρέπει να θεωρηθεί ως «ικανότητα» και «γνώση»» (Frank, 2017, σ. 35). Η Roux, στη Νότια Αφρική, συνδέοντας, επιπλέον, τον θρησκευτικό γραμματισμό με τα ανθρώπινα δικαιώματα, τόνισε την ερμηνευτική δυναμική της θρησκευτικής γνώσης σε σχέση με τον εαυτό και τον άλλον. Ο θρησκευτικός γραμματισμός υποστηρίζει τον αυτοπροσδιορισμό, αλλά και την επικοινωνία με τον άλλον «με κατανόηση για τις απόψεις του για τον κόσμο» (Roux, 2010, σ. 998).

Ο θρησκευτικός γραμματισμός, όπως είναι φυσικό, αφορά και στη ΘΕ στο σχολείο. Είναι ένας κυρίαρχος όρος στη βιβλιογραφία και στα Προγράμματα Σπουδών (στο εξής ΠΣ) της ΘΕ από το 1993, όταν πρωτοεμφανίστηκε στην έρευνα του Wright. Αναφέρεται σε σχέση με το περιεχόμενο και τους στόχους του μαθήματος και, ως εκ τούτου, διαμορφώνεται με διάφορους τρόπους σε διαφορετικά εκπαιδευτικά, θρησκευτικά, πολιτικά, κοινωνικά και ιστορικά πλαίσια. Χρησιμοποιείται, επίσης, για να υποστηρίξει τη θέση της ΘΕ στο ΠΣ του σχολείου και την αξία της για τους μαθητές/τις μαθήτριες (Biesta, Aldrige, Hannam, & Whittle, 2019, σ. 23). Μια συγκριτική μελέτη των προγραμμάτων σπουδών της ΘΕ στην Αυστρία, τη Σκωτία και τη Σουηδία σχετικά με τον κυρίαρχο θρησκευτικό γραμματισμό σε αυτά, διαπιστώνει περισσότερο τις διαφορετικές απόψεις για τη διδασκαλία και τη μάθηση της ΘΕ. «Όχι μόνο ο ομολογιακός ή ο μη ομολογιακός χαρακτήρας κάνει τη διαφορά, αλλά οι εκπαιδευτικές παραδόσεις όπως ο ακαδημαϊκός ορθολογισμός ή ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός παίζουν επίσης ρόλο σε αυτό». Στην Αυστρία, όπου κάθε θρησκεία οργανώνει τη δική της ΘΕ, ο θρησκευτικός γραμματισμός είναι βασικά η ικανότητα να αντιλαμβάνεται κανείς και να περιγράφει, να κατανοεί και να ερμηνεύει, να διαμορφώνει και να ενεργεί, να επικοινωνεί, να αξιολογεί και να κρίνει, να συμμετέχει και να αποφασίζει, αλλά και να μπορεί να εκφραστεί ως πιστός στη θρησκεία του, με βάση την πίστη του (π.χ. ο Καθολικός χριστιανός). Στη Σκωτία, όπου η ΘΕ είναι μη ομολογιακή, ο θρησκευτικός γραμματισμός έχει ένα ευρύτερο, ηθικό σκοπό, να επιτρέψει στους μαθητές/στις μαθήτριες να εξετάσουν μια σειρά ηθικών διλημάτων και, να βρουν

τρόπους, για να προωθήσουν μια πιο δίκαιη και συμπονετική κοινωνία. Στη Σουηδία, ο θρησκευτικός γραμματισμός σχετίζεται πλήρως με τις αναλυτικές ικανότητες που επιτρέπουν στους μαθητές/στις μαθήτριες να κατανοήσουν τον κόσμο σε επιστημονική βάση. Σχετίζεται ακόμη και με την ηθική, καθώς η «ουδέτερη» ΘΕ διδάσκει ηθικές έννοιες και μοντέλα κατανόησης του κόσμου και επομένως θρησκείες και πολιτισμούς (von Brömssen, Ivkovits, & Nixon, 2020, σσ. 143-144). Αναμφίβολα, οι ορισμοί και οι διαφορετικοί τρόποι διαμόρφωσης της έννοιας αφήνουν λίγο χώρο για να υποστηρίξουμε ότι υπάρχει κοινή νοηματοδότηση στη ΘΕ, που όλοι μοιράζονται.

Παρ' όλα αυτά, οι Biesta και άλλοι υποδεικνύουν ότι στους περισσότερους από αυτούς οι βασικοί όροι είναι: α) η διδασκαλία για διαφορετικές θρησκείες ακόμη και όταν η ΘΕ είναι μονοθρησκευτική, β) η κατανόηση της διαφορετικότητας εντός και μεταξύ των θρησκειών και, γ) η απόκτηση γνώσεων που επιτρέπουν στους μαθητές/στις μαθήτριες «να περιηγηθούν σε διαφορετικούς τομείς στη ζωή» (Biesta et al., 2019, σ. 25), που σημαίνει ότι αφορά και στις υπαρκτιές ερωτήσεις και την κοινωνικοποίηση του ατόμου.

3. Θρησκευτικός γραμματισμός στην ελληνική εκπαίδευση

Στην Ελλάδα, ο όρος εμφανίζεται, με τα ΠΣ της ΘΕ του 2016 και 2017, τα οποία δεν ισχύουν σήμερα. Αποτέλεσε όμως αμφιλεγόμενη έννοια, που επιδέχεται διαφορετικές ερμηνείες και για αυτό αποτέλεσε τη θρυαλλίδα για τις διαμάχες μεταξύ των θεολόγων, της Πολιτείας και της Εκκλησίας, που ξεκίνησαν από την πιλοτική εφαρμογή του ΠΣ Δημοτικού-Γυμνασίου το 2011 και οδήγησαν το θέμα στο Συμβούλιο της Επικρατείας και στην απόσυρση των επίμαχων ΠΣ, αλλά όχι στην απόσυρση του όρου. Το θέμα είναι ποιον θρησκευτικό γραμματισμό τελικά επιδιώκει σήμερα η ΘΕ στην Ελλάδα.

Για να γίνει κατανοητό το σημερινό πλαίσιο, αξίζει να μελετηθεί σύντομα η ιστορία της κατανόησης της έννοιας και όρου του θρησκευτικού γραμματισμού στην Ελλάδα.

Στα Δ.Ε.Π.Π.Σ.-Α.Π.Σ. (2003) του Δημοτικού και Γυμνασίου και στο Α.Π.Σ. του Λυκείου (1998) δεν υπάρχει σχετική αναφορά. Παρ' όλ' αυτά στο Α.Π.Σ. του 2003 αναφέρονται η «απόκτηση γνώσεων γύρω από τη χριστιανική πίστη και την Ορθόδοξη χριστιανική παράδοση» και η «κατανόηση της θρησκείας ως παράγοντα που συντελεί στην ανάπτυξη του πολιτισμού και της πνευματικής ζωής». Στην πράξη, βέβαια, στα σχολικά εγχειρίδια η παρουσιάζεται μία περιορισμένη ερμηνευτική του όρου με τόνωση της ιδιοπροσωπίας και αναφορές στη διαμόρφωση της ορθόδοξης χριστιανικής ταυτότητας (π.χ. βιβλία Δημοτικού και Α' Λυκείου). Έτσι, ο θρησκευτικός γραμματισμός που προσφερόταν αφορούσε σχεδόν αποκλειστικά στις γνώσεις και στάσεις που πρέπει να έχει ένας άνθρωπος που μεγαλώνει σε Ορθόδοξη χριστιανική οικογένεια και το σχολείο φαίνεται να συμπληρώνει κατάλληλα τη θρησκευτική του αγωγή. Η γνώση των άλλων θρησκειών ήταν περιορισμένη στο δεύτερο μισό της Β' Λυκείου, ενώ οι αναφορές στο «εμείς», που αφορά στους μαθητές και τις μαθήτριες ως μέλη της Εκκλησίας είναι εμφανείς στα βιβλία του Δημοτικού και της Α' Λυκείου. Στο Γυμνάσιο, επίσης, παρ' όλες τις νέες παιδαγωγικές προσεγγίσεις που παρουσιάζονται στα εγχειρίδια, δεν υπηρετείται ούτε από το ίδιο το Α.Π.Σ. ούτε από τα εγχειρίδια οι σκοποί, όπως

αναφέρονται, του Α.Π.Σ. «να αντιληφθούν την πολυπολιτισμική, πολυφυλετική και πολυθρησκευτική δομή των σύγχρονων κοινωνιών» και «να συνειδητοποιήσουν την ανάγκη διαχριστιανικής και διαθρησκευτικής επικοινωνίας». Οι στόχοι, από την άλλη, των ενοτήτων των βιβλίων είναι κυρίως γνωσιακοί, προκαλώντας πολλές αντιδράσεις και ενστάσεις από την Εκκλησία της Ελλάδος (Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2006). Αποδεικνύουν όμως ότι γίνεται μία αλλαγή στην αντίληψη του θρησκευτικού γραμματισμού που προσφέρει το σχολείο. Το ερώτημα πώς οι δάσκαλοι και οι θεολόγοι, με τις παιδαγωγικές και διδακτικές τους γνώσεις, θα διδάξουν αυτά ή θα αλλάξουν τη μεθοδολογία τους, η οποία κυρίως αναπτύχθηκε εμπειρικά και όχι επί τη βάσει στέρεας παιδαγωγικής γνώσης από τις σπουδές τους, θα τεθεί την επόμενη δεκαετία, με τις ραγδαίες αλλαγές στη ΘΕ.

Με σαφή επίδραση των Cope και Kalantzis, που προσωπικά ενεπλάκησαν στην μεταρρύθμιση της Εκπαίδευσης στην Ελλάδα το 2009, και των «πολυγραμματισμών» τους (Cope & Kalantzis, 2009), ο θρησκευτικός γραμματισμός εντάσσεται στα ΠΣ της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Στο ΠΣ της ΘΕ στο Δημοτικό και Γυμνάσιο που αναθεωρήθηκε το 2014 και εφαρμόστηκε το 2016 και αναθεωρήθηκε το 2017 (ΦΕΚ 2104-19.06.2017), ο όρος αναφέρεται άπαξ στο προοίμιο στην αποστροφή του λόγου περί των συντεταγμένων του Μαθήματος των Θρησκευτικών και μάλιστα σε σχέση με τις θεολογικές προϋποθέσεις του μαθήματος, κάτι που προέρχεται σαφώς από την προσέγγιση του Wright. Επεξηγείται περαιτέρω στον Οδηγό εκπαιδευτικού. Αναφερόμενοι οι σχεδιαστές στη «μεταμορφωτική διάσταση» του μαθήματος σημειώνουν ότι αυτό επιτυγχάνεται με μάθηση που «είναι πλέον αντιληπτή όχι ως μια αποκλειστικά γνωστική και ατομικιστική πράξη, αλλά ως κατάκτηση ικανοτήτων και επαρκειών (γνωστικών, δημιουργικών, ηθικών, θρησκευτικών, εκφραστικών κ.ά.) που οδηγούν στον θρησκευτικό γραμματισμό» (Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, 2014, σ. 57). Επεξηγούν, επιπλέον, ότι αυτός δεν σχετίζεται με απλή «αντικειμενική» ενημέρωση για το θρησκευτικό φαινόμενο «ή μονομερή πληροφόρηση για τη θρησκεία που τους ενδιαφέρει». Πρόκειται για «α) πληροφορίες, γνώσεις, κατανοήσεις, εφαρμογές, αξιολογήσεις, β) στάσεις, συμπεριφορές, πεποιθήσεις, αξίες, ιδέες, συναισθήματα, βιωματικές προσεγγίσεις και γ) νοητικές, συνεργατικές, συμμετοχικές, επικοινωνιακές και εκφραστικές δεξιότητες και ικανότητες», που σχετίζονται με: «α) Τις ιδιαίτερες ανάγκες, προσδοκίες και ανησυχίες των εφήβων μαθητών, β) την τοπική θρησκευτική και πολιτιστική παράδοση, γ) το οικουμενικό θρησκευτικό φαινόμενο και δ) τις πανανθρώπινες και καθολικά αποδεκτές παιδαγωγικές και πολιτιστικές αξίες» (Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, 2014, σσ. 178, 256). Στο ΠΣ του Λυκείου (2017) ρητά ο θρησκευτικός γραμματισμός αποτελεί σκοπό της ΘΕ στο πλαίσιο των πολυγραμματισμών. Επικεντρώνεται στη «γνώση του πλαισίου, το οποίο γεννά τις έννοιες και τις διαμορφώνει, αλλά και του πολιτισμικού φορτίου τους». Επεξηγείται ως ικανότητα «κατασκευής νοήματος σε διαφορετικά πολιτισμικά, κοινωνικά ή ειδικά συγκείμενα, καθώς και την ικανότητα χρήσης αλφαβητικών και πολυτροπικών αναπαραστάσεων...δεξιότητα της λειτουργικής χρήσης αναπαραστάσεων, εννοιών, κρίσεων, γενικεύσεων, σχημάτων, εικόνων, συμβόλων, επικοινωνιακών μέσων, αφηγήσεων, νοημάτων και σημασιών», με σκοπό την «κατανόηση των πάσης φύσεως

κειμένων και μνημείων, την κριτική ανάλυση της γνώσης και τέλος τον μετασχηματισμό της, ώστε να νοηματοδοτήσει θρησκευτικά την πραγματικότητα και να αποκτήσει την ικανότητα να συμβάλει σε αυτήν» (ΦΕΚ 2105-19.06-2017). Αναδεικνύονται παράλληλα στην έκφραση με το ΠΣ του Δημοτικού-Γυμνασίου. Και τα δύο ΠΣ στηρίζονται στην προσέγγιση του Wright. Αλλά στα δυο ΠΣ του Λυκείου η αμερικανική επίδραση στη διατύπωση είναι εμφανής. Επίσης, το ΠΣ στην ανάπτυξή του σε ενότητες έχει πολλά παράλληλα με την προσέγγιση της Gallacher, αλλά και των προσεγγίσεων του Frank και της Roux, χωρίς όμως αυτές να είναι γνωστές την εποχή της ανάπτυξής του. Ο όρος θρησκευτικός γραμματισμός δεν ήταν από την αρχή σαφής. Οι σχεδιαστές των δύο ΠΣ αναφέρονται σε προσεγγίσεις και όρους, προερχόμενες από τη διεθνή θρησκευτοπαιδαγωγική, που δεν είχαν νόημα ακόμη στο ελληνικό και Ορθόδοξο περιβάλλον, γιατί δεν είχαν εφαρμοσθεί και ερευνηθεί. Περισσότερο γίνεται εργαλειώδη χρήση κάποιων όρων, π.χ. της «διερμηνευτικής προσέγγισης» (interpretive approach) του Jackson στο ΠΣ του Δημοτικού-Γυμνασίου (Koukounaras Liagkis, 2015, σ. 166) ή της «ανάπτυξης της προσωπικής ταυτότητας» σε σχέση με τη θρησκευτική ταυτότητα στο ΠΣ του Λυκείου, με βάση την οποία θα μπορούσε κάποιος να θεωρήσει ότι αναφέρεται σε δογματικό διαποτισμό (indoctrination) (Περσελής, 2020, σ. 10; Κουκουνάρας Λιάγκης, υ.δ.), που πόρρω απέχει το ΠΣ από αυτό στην ανάπτυξη και εφαρμογή του. Από την άλλη, θα πρέπει να αναφερθεί ότι και στα δύο ΠΣ τονίζεται η θεολογική προσέγγιση του περιεχομένου, αλλά και η τόνωση της ιδιοπροσωπίας, κυρίως στο Δημοτικό και Γυμνάσιο, στοιχεία ομολογιακής ΘΕ, που αναδεικνύουν την αμφισημία των γραφομένων στα προοίμια των ΠΣ, όπως δημοσιεύτηκαν σε ΦΕΚ (2017).

Ως εκ τούτου διαφορετικές προσεγγίσεις του όρου εμφανίζονται κυρίως στο πλαίσιο της πολεμικής εναντίον των ΠΣ με αποκορύφωμα την προσφυγή και τις αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας (660/2018, 926/2018, 1749/2019, 1750/2019). Σε γενικές γραμμές ο όρος νοηματοδοτείται, όπως και στα δύο παραπάνω ΠΣ. Από τη μία πλευρά, δηλαδή, ως ένας γραμματισμός για τη θρησκεία και από τη θρησκεία, που συντελεί οι μαθητές/τριες να αναγνωρίζουν και ερμηνεύουν τις διαστάσεις της θρησκείας, να σέβονται τη θρησκευτική ετερότητα και να εκτιμούν προσωπικά και υπαρκτά θρησκευτικά ζητήματα και θέματα πίστης παίρνοντας θέση στο πλαίσιο της θρησκευτικής ή μη-θρησκευτικής ταυτότητά τους (Μητροπούλου, 2021, σ. 68 κ.ε.; Στογιαννίδης, 2018; Tremblay & Koukounaras Liagkis, 2021, σ. 275). Δεν αποτελεί μία άχρωμη ΘΕ, αλλά βάζει στο επίκεντρο την πίστη και τη θρησκεία του μαθητή/τριας (Περσελής, 2020, σσ. 17-18). Ο θεολογικός λόγος στην εκπαίδευση είναι σημαντικός σε αυτόν τον γραμματισμό, διότι αφορά στη συλλογική ταυτότητα, αλλά και την υπαρκτή αναζήτηση που στο συλλογικό ασυνείδητο έχει ταυτότητα, ανεξάρτητα από τη σχέση με τη θρησκεία (Διαμαντής, 2013, σ. 24 κ.ε.). Δεν αποτελεί σκοπό, φυσικά, η πίστη ή η αποδοχή μίας θρησκευτικής άποψης σε αυτή την περίπτωση, ενώ ο θρησκευτικός γραμματισμός αφορά και στον εαυτό και στον άλλον, και τη θρησκεία, δηλαδή, που κάποιος/α μπορεί να έχει, και τις θρησκείες των άλλων (Καλαμάτας, 2018). Από την άλλη πλευρά, σχετίζεται με την προσωπική θρησκευτική πίστη και ταυτότητα αποκλειστικά των Ορθόδοξων μαθητών/τριών ή την περιορισμένη σε μία ερμηνευτική, με τόνωση της ιδιοπροσωπίας, παραπέμποντας σε ΘΕ με περιεχόμενο και γνωσιακό σκοπό κατά κύριο λόγο σχετικό με τη διδασκαλία της Ορθόδοξης

Εκκλησίας (Κομνηνού, 2018, σ. 66; Πανελλήνια Ένωση Θεολόγων, 2016). Πρόκειται περισσότερο για έναν θρησκευτικό γραμματισμό της πίστης του/της μαθητή/τριας, «το αλφάβητο» της δικής του πίστης» (Ιερόθεος Μητροπολίτης Ναυπάκτου, 2016; Πορτελάνος, 2012). Αναφέρονται παραπάνω, μόνο οι απόψεις που προσεγγίζουν τον θρησκευτικό γραμματισμό ορίζοντας το περιεχόμενό του και όχι απλά τι δεν είναι, αντιπαλεύοντας με τις προσεγγίσεις των ΠΣ. Η αλήθεια είναι ότι σε αυτό το πλαίσιο της διαμάχης μεταξύ των δύο πλευρών διαπιστώνεται σύγχυση απόψεων ενώ διατυπώθηκαν και αυθαίρετα συμπεράσματα. Χαρακτηριστική είναι η ταύτιση της Κριτικής Παιδαγωγικής του Giroux, Aronowitz, Apple κ.λπ., που ουσιαστικά αντιστρατεύεται τη θρησκεία στην Εκπαίδευση, αλλά και την κρατική εκπαίδευση γενικότερα, με τον κριτικό θρησκευτικό γραμματισμό του Wright (Πεπές, 2015).

Το πρόβλημα με τη ΘΕ στην Ελλάδα είναι ότι περισσότερο γίνεται λόγος περί αρχών και σκοπών και όχι τόσο εμπειρική έρευνα στον χώρο που συντελείται η μάθηση (Κουκουνάρας Λιάγκης, 2019, σσ. 67-73). Πόσο εγγράμματοι είναι μαθητές/τριες μετά από δέκα χρόνια ΘΕ στο ελληνικό σχολείο; Υπάρχει όντως κάποιος Α.Π.Σ. ή κάποια χρονική περίοδος που το ελληνικό σχολείο μόρφωνε με θρησκευτική γνώση αποτελεσματικά το μαθητικό δυναμικό; Σε αυτό το ερώτημα απαντά η μοναδική εκτεταμένη έρευνα που υπάρχει από τη δεκαετία του 1980, του Εμμ. Περσελή (1987; 2007, σ. 76 κ.ε.), η οποία βέβαια αφορά μαθητές Γυμνασίου (12-15) και επιχειρεί να απαντήσει και η παρούσα έρευνα. Στην έρευνα του Περσελή αναπτύχθηκε ερωτηματολόγιο με βάση τα σχολικά εγχειρίδια της εποχής και βασικές θρησκευτικές γνώσεις, που «αποτελούν ουσιαστικό μέρος της σχολικής θρησκευτικής διδακτικής ύλης» και παρουσιάζουν «θρησκευτικά θέματα, τα οποία είναι γνωστά στα παιδιά από την εμπειρία και τη συμμετοχή τους στον ευρύτερο χώρο της Ορθόδοξης ελληνικής θρησκευτικής και λαϊκής παράδοσης και πραγματικότητας» (Περσελής, 2020, σ. 81). Η έρευνα έδειξε ότι α) τα παιδιά λόγω αναπτυξιακής ηλικίας δεν αντιλαμβάνονται τον ιστορικό χρόνο και τη χρονική ακολουθία παρελθόντος-παρόντος, β) στην Α΄ Γυμνασίου δεν κατανοούν το θεολογικό νόημα των εορτών, γ) δεν έχουν γνώσεις σχετικές με την Παλαιά Διαθήκη, ενώ αντίθετα απαντούν ικανοποιητικά σε ερωτήσεις για την Καινή Διαθήκη, δ) δεν έχουν γνώσεις για τα Μυστήρια της Εκκλησίας και ε) φαίνεται να υπάρχει μία σχέση μεταξύ πίστης και διατήρησης της θρησκευτικής γνώσης. Έχει σημασία ότι ο ερευνητής συγκρίνοντας τα αποτελέσματα με έρευνες που έγιναν στην Αγγλία στις αρχές του 1960 κάνει την παρακάτω διαπίστωση που φανερώνει και τον θρησκευτικό γραμματισμό που επιδίωκε το ελληνικό σχολείο την εποχή της έρευνας:

«...η σύγκριση δείχνει ότι η ίδια σχεδόν προσέγγιση που κυριαρχούσε στη διδασκαλία της σχολικής αγγλικής θρησκευτικής αγωγής είκοσι και περισσότερα χρόνια πριν και η οποία σήμερα κατά το μάλλον ή ήττον εξακολουθεί να εφαρμόζεται στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα (δηλαδή η «Βιβλικού τύπου» προσέγγιση στη σχολική θρησκευτική αγωγή), παρήγαγε σχεδόν τα ίδια αποτελέσματα».

Θα πρέπει βέβαια να παρατηρηθεί ότι γενικά υπάρχουν έρευνες που φανερώνουν ανεπάρκεια ή σύγχυση σε ό,τι σχετίζεται με τη θρησκευτική γνώση και εκτός Ελλάδας (Cook, Mathys, & Anderson, 2015; Marks, Binkley, & Daly, 2014, σσ. 245-256, Pew Research Center, 2010, σσ. 1-96), που αποδεικνύουν τη γενικότερη έλλειψη θρησκευτικού

γραμματισμού, που οφείλεται και στη σχολική εκπαίδευση, αλλά σαφώς και στον τρόπο που μεγαλώνει ο σύγχρονος άνθρωπος στην οικογένεια και την κοινωνία.

4. Θρησκευτικότητα

Είναι σαφές ότι ο θρησκευτικός γραμματισμός που παρέχεται στη ΘΕ στην Ελλάδα τις τελευταίες δεκαετίες δεν σκοπεύει άμεσα στην ανάπτυξη της θρησκευτικότητας, αλλά σε κάθε περίπτωση σχετίζεται με αυτήν καθώς και με τη θρησκευτική γνώση, που έχει ο μαθητής/τρια από την οικογένεια ή τη σχέση/ή μη σχέση με τη θρησκευτική κοινότητα, αλλά και την πίστη στον Θεό. Θα πρέπει, πάντως, να παραδεχθούμε ότι η σχολική ζωή με την πρωινή προσευχή, τον εκκλησιασμό κ.ά. σκοπεύει και αναπτύσσει τη σχέση με τη θρησκεία.

Η θρησκευτικότητα εδώ νοείται ως σχέση ανθρώπου και Θεού, που έχει αφετηρία την πίστη και διοχετεύεται στην ένταξη σε κοινότητα. Η ένταξη αυτή κλιμακώνεται σε ομολογία, θεολογία και δόγμα, διατυπώνεται σε λατρεία και κορυφώνεται στην ηθική (Κουκουνάρας Λιάγκης, 2015, σ. 80). Οι μετρήσεις και αναλύσεις της θρησκευτικότητας περισσότερο αφορούν κοινωνικές έρευνες και αφορούν κυρίως στάσεις έναντι της θρησκείας. Με θεολογικούς όρους, όμως, είναι οντολογικό ζήτημα. Δεν θα μπορούσε να υφίστατο έρευνα της σχέσης άκτιστου Θεού και κτιστού ανθρώπου καθώς σε αυτήν συντελεί ο απερινόητος, ακατάληπτος, άφραστος, ακατανόητος, αχώρητος Θεός και ως εκ τούτου δεν μπορεί να περιγραφεί και να αναλυθεί με δεδομένα, όπως απαιτείται στην έρευνα. Η ψυχολογία την προσεγγίζει ως μία επέκταση της θρησκευτικής εμπειρίας (religiosity) ή ακόμη ως τάση του ανθρώπου να τηρεί τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και να συμμετέχει σε θρησκευτικές πρακτικές (religiousness) (VandebBos, 2015, σ. 903). Συζήτηση για τη μέτρηση της θρησκευτικότητας υπάρχει σε αρκετά επιστημονικά πεδία, περισσότερο από τρεις δεκαετίες, αφού έχουν αναπτυχθεί περισσότερες από 170 κλίμακες μέτρησής της (Cutting & Walsh, 2008; Francis & Kay, 1984; Greer, February 1983). Σε ελληνικό πλαίσιο έχουν χρησιμοποιηθεί για τη μέτρηση της θρησκευτικότητας μέχρι σήμερα οι παρακάτω κλίμακες μεταφρασμένες από την αγγλική στην ελληνική γλώσσα. Πρόκειται για την κλίμακα του Leslie Francis, Francis Scale of Attitudes towards Christianity (FSATC) (Koukounaras Liagkis & Ktenidis, 2021; Youtika, Joseph, & Diduca, 1999), της Santa Clara Strengthen of Religious Faith Questionnaire (SCSRFQ) (Dianni, Proios, & Kouthouris, 2014; Koukounaras Liagkis & Ktenidis, 2021; Proios, Dianni, Samara, & Syropoulos, 2017), της Religious Schema Scale (RSS) (Proios, 2015), της Centrality of Religiosity Scale (RSS) (Fradelos et al., 2018). Πρόσφατα δημοσιεύτηκε συγκριτική μελέτη των Francis Scale of Attitudes towards Christianity (FSATC) και Santa Clara Strengthen of Religious Faith Questionnaire (SCSRFQ) διαπιστώνοντας ότι η δεύτερη κλίμακα ταιριάζει περισσότερο στο Ορθόδοξο περιβάλλον παρόλο που έχει δημιουργηθεί για να ταιριάζει σε όλα τα θρησκευτικά περιβάλλοντα (Koukounaras Liagkis & Ktenidis, 2021, σσ. 7-8).

Η θρησκευτικότητα, επίσης, ερευνάται ειδικά ανάμεσα στους/στις νέους/ες και κάποιες διαστάσεις αφορούν άμεσα στην παρούσα έρευνα. Αρχικά, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η θρησκευτικότητα των γονέων αποτελεί την πρώτη και βασική πηγή επίδρασης στην ανάπτυξη της θρησκευτικότητας των παιδιών, ακόμη και των εφήβων

και την καλλιέργεια θρησκευτικών αξιών, τουλάχιστον για τον χρόνο που βρίσκονται υπό την επιρροή τους (Cook et al., 2015; Landor, Simons, Brody, & Gibbons, 2011; Milevsky, Szuchman, & Milevsky, 2008; Smith, Faris, Denton, & Regnerus, 2003). Ακόμη, υπάρχουν δεδομένα που σημειώνουν τη θετική συσχέτιση ανάμεσα στο γυναικείο φύλο και τη θρησκευτικότητα (Buchko, 2004, σσ. 89-98). Και τα δύο αυτά στοιχεία αποτελούν διαστάσεις του πλαισίου του κάθε ανθρώπου, που είναι απαραίτητο να ληφθούν υπόψη σε μία έρευνα για τον θρησκευτικό γραμματισμό. Επιπλέον, απαιτείται η παράλληλη μελέτη των μη θρησκευτικών πεποιθήσεων των ανθρώπων που επιδρούν στη θρησκευτικότητα και κατ' επέκταση στον θρησκευτικό γραμματισμό τους. Έρευνα σε τρεις χιλιάδες νέους 13-18 ετών από εικοσιπέντε Καθολικά σχολεία στην Αυστραλία, αξιοποιώντας ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα, απέδειξε πως οι συμμετέχοντες, δεν ήταν βέβαιοι για την πίστη τους ή είχαν προσωπικές απόψεις αντίθετες με δόγματα της θρησκείας τους (Hughes, 2007, σσ. 137-147). Χαρακτηριστικά, σχεδόν ένας στους πέντε δήλωσε πως πιθανόν υπάρχουν άγγελοι, πιθανόν υπάρχει μετά θάνατον ζωή, πιθανόν πίστευαν στην αστρολογία και πιθανόν είχαν τη δυνατότητα επικοινωνίας με τους νεκρούς. Ταυτόχρονα, η ίδια έρευνα διαπιστώνει ένα «θρησκευτικό καταναλωτισμό» με μεταβάσεις του ίδιου προσώπου από τη μία θρησκεία στην άλλη, χωρίς αυτό να σημαίνει και εξωτερική αλλαγή στη θρησκευτικότητα. Αξίζει, τέλος, να αναφερθεί ότι παρότι γνώριζαν τι είχαν διδαχθεί στο σχολείο δυσκολεύονταν, όταν έπρεπε να συνδυάσουν τις θρησκευτικές τους γνώσεις και τα θρησκευτικά τους πιστεύω, επιδεικνύοντας μία νέα είδους στάση, που δηλώνεται ως «whateverism» (ελλ. «οτινάνισμός») (Hughes, 2007).

Στην Ελλάδα σε έρευνα της Pew το 2018 το 94% των ανθρώπων ηλικίας 18 έως 39 δηλώνουν ότι ακολουθούν μία θρησκεία, το 7% ότι εβδομαδιαία συμμετέχει σε θρησκευτική σύναξη, το 17% ότι προσεύχεται καθημερινά και το 41% ότι η θρησκεία είναι πολύ σημαντική στη ζωή τους. Το 22% δηλώνουν ότι η θρησκεία είναι πολύ σημαντική στη ζωή τους (Pew Research Center, 2018, σ. 64). Σε πανελλαδική έρευνα της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς το 2005, παρότι οι νέοι τοποθετούν ψηλά στον δείκτη των αξιών τη θρησκεία εντούτοις σε ποσοστό 59,3% εκκλησιάζονται μόνο στις πιο σημαντικές θρησκευτικές εορτές. Επίσης, από όσους χριστιανούς δήλωσαν πιστοί, μόνο το 37% αποδέχεται την ανάσταση του Χριστού (Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 2005, σσ. 212-213), ενώ το 44% δεν την αποδέχεται και ένα 19% δεν ήταν σίγουρο ή δεν μπορούσε να απαντήσει. Σε έρευνα 695 φοιτητών/τριών θεολογίας και των τεσσάρων τμημάτων της Ελλάδας, που έγινε το 2018-19 το 78,6% δηλώνει ότι η θρησκεία δεν παίζει κανένα ρόλο στο οικογενειακό τους περιβάλλον (Stogiannidis et al., 2019, σ. 322). Από την άλλη, ενδιαφέρον παρουσιάζει πρόσφατη πανελλαδική έρευνα σε 1.963 νέους της γενιάς Z (17-24 ετών) και των millennials (25-39 ετών), στην οποία φαίνεται πως το 83% των νέων νιώθει απογοητευμένο από την Εκκλησία και θα ήθελε λιγότερη αυτό-αναφορά και περισσότερες φιλανθρωπικές δράσεις (ΚΑΠΑ Research, 2021, σ. 9). Σε έρευνα που δημοσιεύθηκε πρόσφατα και διεξήχθη 22-27 Οκτωβρίου 2021 σε δείγμα 451 νέων, ηλικίας 17-34 ετών, μέσω ηλεκτρονικού δομημένου ερωτηματολογίου, εμφανίζονται τα εξής ενδιαφέροντα στοιχεία που αφορούν και στην παρούσα έρευνα: α) 42% δηλώνουν ότι δεν έχουν σχέση με κάποιο «θρησκευτικό δόγμα», 34% ότι έχουν χαλαρή σχέση και 22% ότι έχουν στενή σχέση, β) 57% δηλώνουν Χριστιανοί Ορθόδοξοι, 24% Άθεοι και 15% Αγνωστικιστές, γ) 34% δεν πηγαίνουν ποτέ στην Εκκλησία, 47% πηγαίνουν μία φορά τον χρόνο ή σπάνια ή μερικές φορές τον χρόνο και

19% πηγαίνουν τακτικά και δ) 26% θεωρούν ότι στο μάθημα των Θρησκευτικών θα πρέπει να διδάσκονται όλα «τα θρησκευτικά δόγματα», το 28% κυρίως το «ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα», ενώ το 45% δηλώνει επιθυμεί το μάθημα να είναι επιλογής και 54% υποχρεωτικό (Σακελλαρίου, 2022).

5. Η έρευνα

Με βάση την ανάλυση που προηγήθηκε και σε συνδυασμό με το γεγονός ότι στην Ελλάδα δεν υπάρχουν έρευνες που να μελετούν το θρησκευτικό γραμματισμό, όταν οι νέοι ολοκληρώνουν τις εγκύκλιες σπουδές τους σε σχέση μάλιστα με τον βαθμό θρησκευτικότητάς τους, επιχειρήθηκε η παρούσα εμπειρική έρευνα. Πραγματοποιήθηκε το 2020-21.

Είναι γεγονός ότι οι θρησκευτικές γνώσεις του ατόμου, το αν διαθέτει δηλαδή θρησκευτικό γραμματισμό, διαμορφώνονται από πολλούς παράγοντες, όπως η οικογένεια, τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, οι φίλοι, το σχολείο και η ΘΕ, όπου, όπως και όταν αυτή παρέχεται, ανάλογα με το εκπαιδευτικό σύστημα κάθε κράτους (Κουκουνάρας Λιάγκης, 2018, σ. 7).

Σε ό,τι αφορά στο ελληνικό σχολείο, η ΘΕ παρέχεται μέσω του μαθήματος των Θρησκευτικών. Είναι κατοχυρωμένο από το Άρθρο 16 §2 του Συντάγματος καθώς και από τον σχετικό νόμο 1566/1985 για την Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Είναι υποχρεωτικό μάθημα του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών με δικαίωμα απαλλαγής, την οποία ωστόσο ένα ελάχιστο ποσοστό της τάξης του 0,5% - 0,9% του μαθητικού πληθυσμού χρησιμοποιεί αυτή τη στιγμή (Κουκουνάρας Λιάγκης, 2019, σ. 32). Τέλος, διδάσκεται ως δίωρο μάθημα στις Γ' - Δ' Δημοτικού και από Α' Γυμνασίου μέχρι και τη Β' Λυκείου και μίας διδακτικής ώρας στις Ε' - Στ' Δημοτικού και στη Γ' Λυκείου. Θεωρητικά, λοιπόν, οι μαθητές/τριες στην Ελλάδα, ολοκληρώνοντας τις εγκύκλιες σπουδές τους, έχοντας επί δέκα χρόνια διδαχθεί το ΜτΘ, είναι κάτοχοι αρκούντως ικανών θρησκευτικών γνώσεων, ανάλογα βέβαια με όσα ορίζονται από τα ΠΣ και την εφαρμογή τους, που εξαρτάται από τον/την εκπαιδευτικό. Ο θρησκευτικός γραμματισμός στην παρούσα έρευνα εκλαμβάνεται όπως διαφαίνεται ή αναλύεται από τα Α.Π.Σ. και τα βιβλία της δεκαετίας 2010-2020 και αναπτύχθηκε διεξοδικά παραπάνω. Δηλωτική κυρίως γνώση μέχρι το 2017 (Γ' Δημοτικού - Α' Λυκείου) και διαδικαστική κυρίως από το 2018 έως το 2020 (Β' - Γ' Λυκείου).

Η έρευνα εκκινεί από την υπόθεση ότι οι απόφοιτοι της γενικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα χαρακτηρίζονται από ανεπάρκεια θρησκευτικών γνώσεων και έλλειψη θρησκευτικότητας. Ειδικότερα, διερευνώνται:

- α. τα επίπεδα θρησκευτικού γραμματισμού και θρησκευτικότητας των αποφοίτων του 2020,
- β. η ύπαρξη συσχέτισης ανάμεσα στον θρησκευτικό γραμματισμό των νέων και τη θρησκευτικότητά τους,
- γ. η ύπαρξη συσχέτισης ανάμεσα στον θρησκευτικό γραμματισμό και τη θρησκευτικότητα των νέων με βάση το φύλο τους (Buchko, 2004),

- δ. η ύπαρξη συσχέτισης ανάμεσα στον θρησκευτικό γραμματισμό και τη θρησκευτικότητα των νέων με βάση τη θρησκευτικότητα της οικογένειας (Cook et al., 2015),
- ε. η ύπαρξη συσχέτισης ανάμεσα στον θρησκευτικό γραμματισμό και τη θρησκευτικότητα των νέων με βάση τον τόπο μόνιμης διαμονής,
- στ. η ύπαρξη συσχέτισης ανάμεσα στον θρησκευτικό γραμματισμό και τη θρησκευτικότητα των νέων με βάση το επιστημονικό πεδίο των σπουδών τους.
- ζ. η ύπαρξη συσχέτισης ανάμεσα στον θρησκευτικό γραμματισμό και τη θρησκευτικότητα των νέων με βάση τη συμμετοχή τους στο κατηχητικό σχολείο έστω για μία χρονιά.

6. Μεθοδολογία έρευνας, δείγμα, ερευνητικό εργαλείο

Η έρευνα είναι εμπειρική ποσοτική έρευνα. Πηγάζει από την συλλογή, καταγραφή δεδομένων μέσω δομημένου ηλεκτρονικού ερωτηματολογίου και στατιστική ανάλυση των δεδομένων (Ζαφειρόπουλος, 2012), μέσω του στατιστικού εργαλείου Statistical Package for the Social Sciences (SPSS).

Δείγμα αποτέλεσαν 996 απόφοιτοι της Γ' Λυκείου του σχολικού έτους 2019-2020, οι οποίοι έχουν διδαχθεί το μάθημα των Θρησκευτικών στις τάξεις Γ', Δ', Ε', Στ' Δημοτικού, Α' και Β' Γυμνασίου με το Δ.Ε.Π.Π.Σ.-Α.Π.Σ. και τα σχολικά βιβλία του 2006 και στις τάξεις Γ' Γυμνασίου, Α', Β' και Γ' Λυκείου με τα ΠΣ του 2016 και 2017. Οι συμμετέχοντες/χουσες επιλέχθηκαν επειδή ήταν άμεσα διαθέσιμοι/ες (βολική δειγματοληψία).

Απάντησαν 346 άνδρες και 650 γυναίκες, από όλες τις Περιφερειακές Ενότητες της επικράτειας με συμμετοχές από πενήντα διαφορετικά Τμήματα Σπουδών των μεγαλύτερων Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων της χώρας, όπως Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Πανεπιστήμιο Πειραιώς κ.ά.

Ο τόπος μόνιμης διαμονής του δείγματος είναι αστικός για το 92,77%, ημιαστικός για το 5,02% και αγροτικός για το υπόλοιπο 2,21%¹.

Σε ό,τι αφορά στη θρησκευτική ταυτότητα των συμμετεχόντων/ουσών, από τους 996 αποφοίτους, το 77,4% είναι Χριστιανοί Ορθόδοξοι, το 11,04% άθεοι το 8,34% αγνωστικιστές, 0,7% Καθολικοί, 0,4% σε αναζήτηση πίστης, 0,6% άθρησκοι 0,5% μουσουλμάνοι, 0,9% άλλο.

Από την πληθώρα των απαντήσεων αποκλείστηκαν όσες δεν πληρούσαν τα ηλικιακά

1. Μέχρι την τελευταία απογραφή του 2011 στην χώρα μας, ο μόνιμος πληθυσμός διακρίνεται σε τρεις κατηγορίες: τον αγροτικό (1-2.000 κατοίκους), τον ημιαστικό (2.001-10.000 κατοίκους) και τον αστικό (10.000 κατοίκους και άνω) (Τραγάκη, Μπάγκαβος, & Ντούνας, 2015, σ. 179) με τον αστικό να κυμαίνεται στο 60,7%, τον ημιαστικό 14,3% και τον αγροτικό στο 25%.

κριτήρια, που είχαν οριστεί κατά τον σχεδιασμό της έρευνας, δηλαδή το 18^ο έτος, καθώς ενδιέφερε να εντοπίσουμε τον θρησκευτικό γραμματισμό και τη θρησκευτικότητα που διαθέτουν όσοι αποφοιτούν από το ελληνικό σχολείο. Επίσης, η μη υποβολή διπλών απαντήσεων διασφαλίστηκε μέσω προαιρετικής ταυτοποίησης, είτε με δήλωση σε αριθμού κινητού τηλεφώνου είτε διεύθυνσης ηλεκτρονικού ταχυδρομείου.

Ως ερευνητικό εργαλείο χρησιμοποιήθηκε ανώνυμο ηλεκτρονικό ερωτηματολόγιο, το οποίο σχεδιάστηκε μέσω της υπηρεσίας Google Forms και παρατίθεται στο παράρτημα. Το ερωτηματολόγιο προωθήθηκε από 12-10-2020 μέχρι 20-02-2021 και χωρίζεται σε πέντε ενότητες, με εξήντα εννέα ερωτήσεις. Οι ερωτήσεις του απαρτίζονται από δύο μέρη: τις πρωτότυπες ερωτήσεις που σχεδιάστηκαν από τους ερευνητές (Ενότητα 1^η, 3^η, 4^η, 5^η) και τις ερωτήσεις που προέρχονται από ήδη υπάρχον σταθμισμένο ερωτηματολόγιο (Ενότητα 2^η). Στο παρόν παρουσιάζονται οι 4 ενότητες ερωτήσεων.

Πρώτη ενότητα: «Ερωτήσεις θρησκευτικού γραμματισμού». Περιλαμβάνει είκοσι τρεις ερωτήσεις-δηλώσεις, κλειστού τύπου πενταβάθμιας κλίμακας Likert, στις οποίες οι συμμετέχοντες/χουσεσ δήλωσαν τον βαθμό συμφωνίας τους (Διαφωνώ απόλυτα, Διαφωνώ, Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ, Συμφωνώ, Συμφωνώ απόλυτα). Οι ερωτήσεις είναι βασισμένες στα ΠΣ και σχολικά εγχειρίδια που είχαν διδαχθεί οι απόφοιτοι. Για το Δημοτικό και το Γυμνάσιο το υλικό λήφθηκε από τα βιβλία του 2003 (ΦΕΚ 303/Β/13-3-2003) και για το Λύκειο από τα βιβλία-φακέλους του αναθεωρημένου Προγράμματος Σπουδών του 2016 (ΦΕΚ 2906/Β/13-9-2016).

Συγκεκριμένα, με βάση το σχολικό εγχειρίδιο κάθε βαθμίδας, σχεδιάστηκαν ερωτήσεις θρησκευτικών εννοιών και γεγονότων που αναφέρονταν σε κάποια από τις τρεις πρώτες ενότητες των βιβλίων και όχι πέραν αυτών, καθώς υπήρχε ενδεχόμενο ορισμένοι μαθητές/τριες να μην τις είχαν διδαχθεί.

Από τις παραπάνω ερωτήσεις οι συμμετέχοντες/χουσεσ συγκέντρωναν βαθμούς. Η απόλυτα ορθή βαθμολογείται με πέντε βαθμούς και η απόλυτα λανθασμένη με έναν βαθμό. Έτσι, προκύπτει η τελική βαθμολογία με κατώτατο όριο τους είκοσι τρεις βαθμούς και ανώτατο δυνατό τους εκατόν δεκαπέντε βαθμούς. Παράλληλα, προσδιορίζεται και ο μέσος όρος της βαθμολογίας εκάστου συμμετέχοντος και έτσι διαμορφώνονται τρεις διακριτές ομάδες: α. άριστη γνώση (μ.ό 4.0-5.0), β. μέτρια γνώση (μ.ό 3.1-3.9), γ. σύγχυση γνώσεων (μ.ό 1.0-3.0).

Θεωρήθηκε χρήσιμος αυτός ο χωρισμός προκειμένου να συγκριθούν αυτές οι ομάδες συμμετεχόντων/ουσών σε ό,τι αφορά στον θρησκευτικό γραμματισμό με τις τρεις ομάδες που προκύπτουν από το ερωτηματολόγιο μέτρησης θρησκευτικότητας, το οποίο αναλύεται παρακάτω.

Δεύτερη ενότητα: «Κλίμακα μέτρησης θρησκευτικότητας». Αποτελείται από δεκαπέντε ερωτήσεις κλειστού τύπου πενταβάθμιας κλίμακας Likert. Πρόκειται για το ερευνητικό εργαλείο των S. Huber & O. Huber (2012) μεταφρασμένο στα ελληνικά (Fradelos et al., 2018). Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη κλίμακα και τον Huber οι ερωτώμενοι συγκεντρώνουν βαθμολογία (Μεταβλητή 28. Score θρησκευτικότητας), από την οποία προκύπτει ένας μέσος όρος (Μεταβλητή 29. Μέσος όρος θρησκευτικότητας) βάσει του οποίου κατατάσσονται σε τρεις ομάδες (Μεταβλητή 30. Group θρησκευτικότητας):

α. ύπαρξη υψηλής θρησκευτικότητας (μ.ό 4.0-5.0), β. ύπαρξη θρησκευτικότητας (μ.ό 2.1-3.9), γ. απουσία θρησκευτικότητας (μ.ό 1.0-2.0).

Η κλίμακα αυτή επιλέχθηκε έναντι άλλων (Ναζάρ, 2019), καθώς απαρτίζεται από ερωτήσεις που εμβαθύνουν στην εξέταση των πέντε διαστάσεων της θρησκευτικότητας (Lee & Kuang, 2020, σ. 2), όπως μεταξύ άλλων η ιδεολογική δέσμευση, οι δημόσιες και ιδιωτικές θρησκευτικές πρακτικές, και οι θρησκευτικές εμπειρίες. Ακόμα, διαθέτει άριστο (0,95) δείκτη αξιοπιστίας Cronbach's alpha (Mertens, 2005) και έχει χρησιμοποιηθεί σε πάνω από τετρακόσιες έρευνες σε πενήντατέσσερις χώρες, σε διαφορετικά θρησκευτικά πλαίσια (Huber, 2021).

Τρίτη ενότητα: «Θρησκευτικότητα άμεσου συγγενικού περιβάλλοντος». Απαρτίζεται από πέντε ερωτήσεις-δηλώσεις σχετικά με τη συχνότητα συμμετοχής του άμεσου συγγενικού περιβάλλοντος (γονείς, παππούς, γιαγιά) των αποφοίτων στη θεία λειτουργία καθώς και με τη συχνότητα φιλοξενίας των μεγαλύτερων μελών της οικογένειας στο σπίτι, με το σκεπτικό ότι η συνύπαρξη με τα γηραιότερα μέλη θα μπορούσε να έχει επηρεάσει τις γνώσεις και τη θρησκευτικότητα των συμμετεχόντων/ουσών.

Τέταρτη ενότητα: «Δημογραφικά». Περιλαμβάνει δεκατρείς ερωτήσεις, που εξετάζουν τις σπουδές, το φύλο, τον τόπο διαμονής, τη χρονολογία γέννησης, τη θρησκευτική ταυτότητα, τη σχέση με το κατηχητικό σχολείο και προαιρετικά κάποιο στοιχείο ταυτοποίησης για έλεγχο μη υποβολής διπλών απαντήσεων. Σε ό,τι αφορά στην ερώτηση 58 για το τμήμα σπουδών των συμμετεχόντων/ουσών: μετά την καταγραφή των απαντήσεων, τα τμήματα κατηγοριοποιήθηκαν σε ένα από τα τέσσερα επιστημονικά πεδία, όπως αυτά ισχύουν στο Λύκειο (α. Ανθρωπιστικές/Νομικές/ Κοινωνιολογικές Επιστήμες, β. Υγείας και Ζωής, γ. Οικονομίας & Πληροφορικής, δ. Τεχνολογικών και Θετικών Σπουδών). Ξεχωριστή κατηγορία δημιουργήθηκε για τις Στρατιωτικές/ Αστυνομικές Σχολές. Σε ό,τι αφορά στον τόπο μόνιμης διαμονής: έγινε κατηγοριοποίηση ανά πληθυσμό (α. αγροτικός, β. ημιαστικός, γ. αστικός) σύμφωνα με τον χωρισμό των δημογραφικών ερευνών. (Τραγάκη, Μπάγκαβος, & Ντούνας, 2015).

Για τη στατιστική ανάλυση των δεδομένων, στο λογισμικό SPSS Statistics 20 ορίστηκε το επίπεδο στατιστικής σημασίας στο $\alpha = 5\%$. Μεταξύ άλλων έγιναν έλεγχοι ανεξαρτησίας Chi-Square test, ανάλυση διακύμανσης μέσω των όρων με την μέθοδο One Way ANOVA, έλεγχος ανεξάρτητων δειγμάτων Mann-Whitney U και έλεγχος ανεξάρτητων δειγμάτων Kruskal-Wallis. Η αξιολόγηση της εσωτερικής συνοχής του ερωτηματολογίου μετρήθηκε με τον συντελεστή Cronbach's alpha ξεχωριστά για κάθε ομάδα ερωτήσεων, όπως φαίνεται στον Πίνακα 1.

Πίνακας 1. Συντελεστής αξιοπιστίας ερωτήσεων

Ομάδα ερωτήσεων	N	Cronbach's Alpha
A	41	0,784
B	15	0,954
ΣΥΝΟΛΟ	56	

Όπως φαίνεται, οι δύο ομάδες ερωτήσεων διαθέτουν υψηλό συντελεστή αξιοπιστίας (0,784 & 0,954) όπως αυτός ορίζεται από τα διεθνή πρότυπα για τις των κοινωνικές και παιδαγωγικές έρευνες (Mertens, 2005, σ. 404).

7. Ανάλυση δεδομένων και αποτελέσματα της έρευνας

7.1. Επίπεδα θρησκευτικού γραμματισμού των αποφοίτων του 2020

Σε ό,τι αφορά στον θρησκευτικό γραμματισμό των νέων, όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 2, οι νέοι και νέες που συμμετείχαν στην έρευνα, διαθέτουν μέτριο μέσο όρο θρησκευτικών γνώσεων (3,485). Αυτό συνεπάγεται μέτρια γνώση, σύμφωνα με τον χωρισμό των ομάδων των συμμετεχόντων/ουσών, όπως παρουσιάστηκε στην Εισαγωγή.

Πίνακας 2. Μέσος όρος θρησκευτικών γνώσεων

Descriptive Statistics	N	Mean	Std. Dev.
Μέσος όρος θρησκ. γνώσεων	996	3,485	,4674
Valid N (listwise)	996		
ΣΥΝΟΛΟ	996		

Στον Πίνακα 3 που ακολουθεί παρουσιάζονται αναλυτικά οι μέσοι όροι για κάθε ερώτηση της Πρώτης Ενότητας, η οποία μελετά τον θρησκευτικό γραμματισμό των συμμετεχόντων/ουσών, σύμφωνα με τα ΠΣ που διδάχτηκα. Διακρίνεται η επικέντρωση σε δηλωτικές γνώσεις σε ερωτήσεις που αφορούν γνώσεις που διδάσκονταν σε μικρότερες τάξεις αλλά και από το ΔΕΠΣΣ-ΑΠΣ του 2003 και σε διαδικαστικές γνώσεις (Gallacher, 2009, σ. 208), που διδάχτηκαν μετά το 2016 (π.χ. 19, 21, 22, 23) με τα τότε ΠΣ. Αναλυτικότερα, οι νέοι και οι νέες της έρευνας έχουν απαντήσει σε τέσσερις από τις είκοσι τρεις ερωτήσεις άριστα (μ.ό. 4.0-5.0), τις ερωτήσεις 2,8,17 και 23, σε δεκαπέντε από τις ερωτήσεις μέτρια (μ.ό. 3.1-3.9) και σε ακόμα τέσσερις με βαθμολογίες που μαρτυρούν σύγχυση γνώσεων (μ.ό. 1.0-3.0).

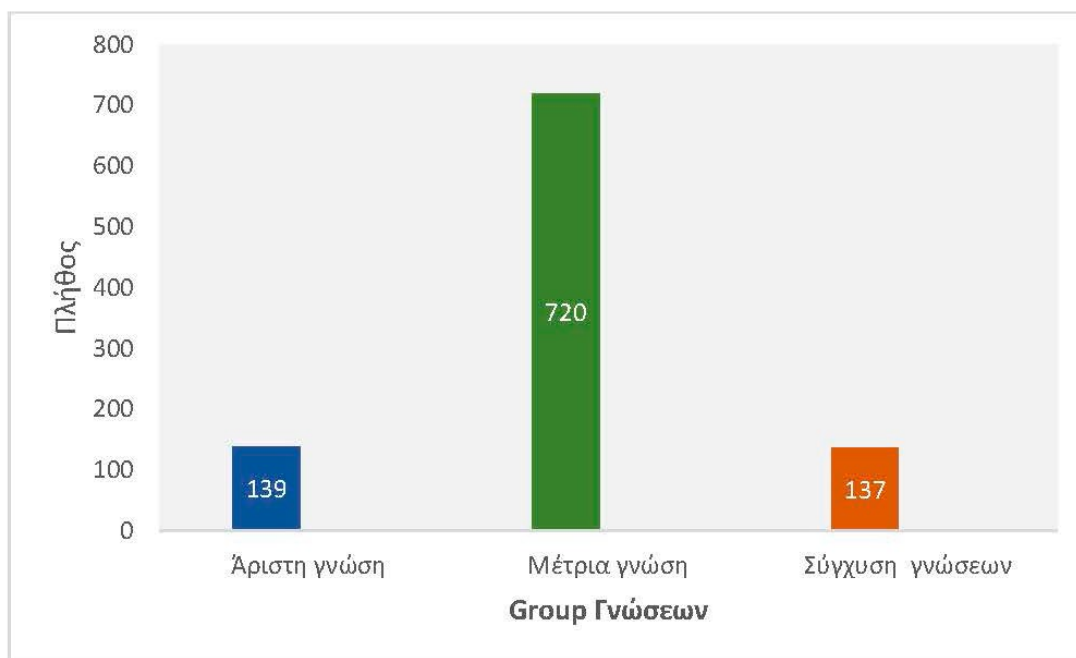
Συγκεκριμένα, οι ερωτήσεις με την πιο χαμηλή βαθμολογία είναι οι 4, 6, 11, 15. Οι ερωτήσεις 4 και 6 διατυπώθηκαν με βάση το λεκτικό των ΠΣ και των βιβλίων και φαίνεται ότι δυσκόλεψαν στην κατανόησή τους. Όμως και οι δύο αφορούν την έννοια της Εκκλησίας και τα θέματα της Πεντηκοστής και του Σώματος Χριστού. Αυτά διδάσκονται σύμφωνα με τα ΠΣ τρεις φορές, στο Δημοτικό, Γυμνάσιο και Λύκειο και πάλι φαίνεται ότι δυσκολεύει η κατανόησή τους. Οι ερωτήσεις 11 και 15, αντίθετα, δεν αναμενόταν να δυσκολέψουν τους συμμετέχοντες και τις συμμετέχουσες. Αναφέρονταν στον τόπο γέννησης του Ιησού –έννοια πολύ οικεία στους μαθητές– και στους συγγραφείς των ιερών ευαγγελίων. Επομένως, ένα πρώτο συμπέρασμα είναι πως οι νέοι και οι νέες της έρευνας έδειξαν αδυναμία σε βασικές και απλές θρησκευτικές γνώσεις που αντλούνται από την Καινή Διαθήκη, ύλη που διδάσκεται στη βαθμίδα του Δημοτικού. Και από την άλλη, φαίνεται ότι στη σχολική εκπαίδευση η προηγούμενη λαθεμένη γνώση δεν αναθεωρήθηκε και αυτό οφείλεται στη διδακτική μεθοδολογία, όταν αφορά δηλωτική γνώση.

Πίνακας 3. Ερωτήσεις θρησκευτικού γραμματισμού

Ερώτηση	N	Mean	Std. Dev.
1. Ο αγιασμός είναι ακολουθία της Εκκλησίας που τελείται μόνο κατά την έναρξη της σχολικής χρονιάς.	996	3,37	1,592
2. Ο άνθρωπος έχει ευθύνη να φροντίζει τον κόσμο που δημιούργησε ο Θεός.	996	4,26	1,047
3. Ο Νώε κατασκεύασε την Κιβωτό της Διαθήκης.	996	3,20	1,625
4. Η ημέρα της Πεντηκοστής θεωρείται η ημέρα που ιδρύθηκε η Εκκλησία.	996	2,94	1,448
5. Υπάρχουν ορισμένες αμαρτίες που δεν συγχωρούνται.	996	3,69	1,475
6. Εκκλησία σημαίνει ο χώρος λατρείας του Θεού.	996	2,52	1,399
7. Ο Μωυσής φιλοξένησε τον Θεό στη σκηνή του.	996	3,76	1,344
8. Με τον όρο «Αγία Γραφή» ή «Βίβλο» ονομάζουμε την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη.	996	4,14	1,271
9. Ο Ισαάκ είναι το πρόσωπο που σχετίζεται με την Έξοδο των Ισραηλιτών από την Αίγυπτο.	996	3,84	1,298
10. Το βιβλίο των Ψαλμών της Παλαιάς Διαθήκης αποδίδεται στον Δαβίδ.	996	3,21	1,305
11. Ο Ιησούς γεννήθηκε σύμφωνα με τη Βίβλο στη Ναζαρέτ.	996	2,49	1,691
12. Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος συγκαταλέγεται στους Προφήτες.	996	3,47	1,427
13. Η Μεταμόρφωση του Χριστού, ένα από τα θαύματά Του, αποτελεί Θεοφάνεια.	996	3,20	1,497
14. Ο Απόστολος Παύλος αρχικά καταδίωκε τους χριστιανούς.	996	3,52	1,505
15. Οι συγγραφείς των ιερών ευαγγελίων είναι οι 12 Απόστολοι.	996	3,07	1,624
16. Στον Ινδουισμό συναντάμε μεταξύ άλλων τους όρους σαμσάρα & κάρμα.	996	3,81	1,212
17. Κόλαση και Παράδεισος είναι έννοιες που υπάρχουν μόνο στον Χριστιανισμό.	996	4,14	1,242
18. Στην Εβραϊκή θρησκεία το όνομα του Σαββάτου σημαίνει μια αργία που πραγματοποιείται για θρησκευτικό σκοπό.	996	3,82	1,246
19. Άθεος είναι όποιος είναι αβέβαιος για την ύπαρξη του Θεού.	996	3,34	1,539
20. Ο όρος «Filioque» (και εκ του Υιού) θεμελιώθηκε δογματικά στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο που αντιμετώπισε την αίρεση του Αρειανισμού.	996	3,20	1,300
21. Η Εκκλησία σωστά θέτει κάποια ηθικά ζητήματα απέναντι στην χρήση της τεχνολογίας.	996	3,26	1,263
22. Για την Εκκλησία δεν υπάρχει ισότητα των δύο φύλων.	996	3,61	1,517
23. Οι χριστιανοί δεν πρέπει να δείχνουν αγάπη μόνο απέναντι σε ομόθρησκους.	996	4,23	1,402
ΣΥΝΟΛΟ	996		

Όπως σημειώθηκε παραπάνω, στο ερωτηματολόγιο θρησκευτικού γραμματισμού η μέγιστη βαθμολογία είναι οι 115 βαθμοί και τα επίπεδα/ομάδες τρεις. Αναλυτικά, 139 (13,95%) συμμετέχοντες ανήκουν στην ομάδα «Άριστη γνώση» με βαθμολογία από 93-113, 720 (72,2%) συμμετέχοντες ανήκουν στην ομάδα «Μέτρια γνώση» με βαθμολογία από 70-92 και 137 (13,7%) συμμετέχοντες ανήκουν στην ομάδα «Σύγχυση γνώσεων» με βαθμολογία 53-69 (Γράφημα 1).

Γράφημα 1. Ομάδες θρησκευτικού γραμματισμού.

7.2. Θρησκευτικός γραμματισμός και θρησκευτικότητα

Από την πρώτη και δεύτερη ενότητα του ερωτηματολογίου, οι συμμετέχοντες/ουσες διαιρέθηκαν αντίστοιχα σε τρεις κατηγορίες σύμφωνα με: α) τον θρησκευτικό γραμματισμό τους, βάσει του μέσου όρου των απαντήσεων και β) σύμφωνα με τη θρησκευτικότητά τους (Fradelos et al., 2018). Έτσι, δημιουργήθηκαν δύο νέες μεταβλητές με τρεις ομάδες η καθεμία: η μεταβλητή *Group* θρησκευτικών γνώσεων και η μεταβλητή *Group* θρησκευτικότητας.

Εν συνεχεία, οι δύο μεταβλητές, η εξαρτημένη και συνεχής μέσος όρος γνώσεων και ανεξάρτητη κατηγορική ομάδες θρησκευτικότητας αναλύθηκαν στατιστικά με την μέθοδο One way ANOVA. Εκεί παρατηρείται ότι η ύπαρξη υψηλής θρησκευτικότητας αντιστοιχεί σε υψηλότερο μέσο όρο γνώσεων τόσο σε σχέση με την ύπαρξη θρησκευτικότητας όσο και με την απουσία θρησκευτικότητας αφού και στις δύο περιπτώσεις το Sig. < 0,05 του δείκτη στατιστικής σημαντικότητας, όπως φαίνεται στον Πίνακα 4. Η διαφορά είναι μεγαλύτερη με την απουσία θρησκευτικότητας καθώς εκεί είναι μεγαλύτερη η διαφορά των μέσων όρων (0,3961*).

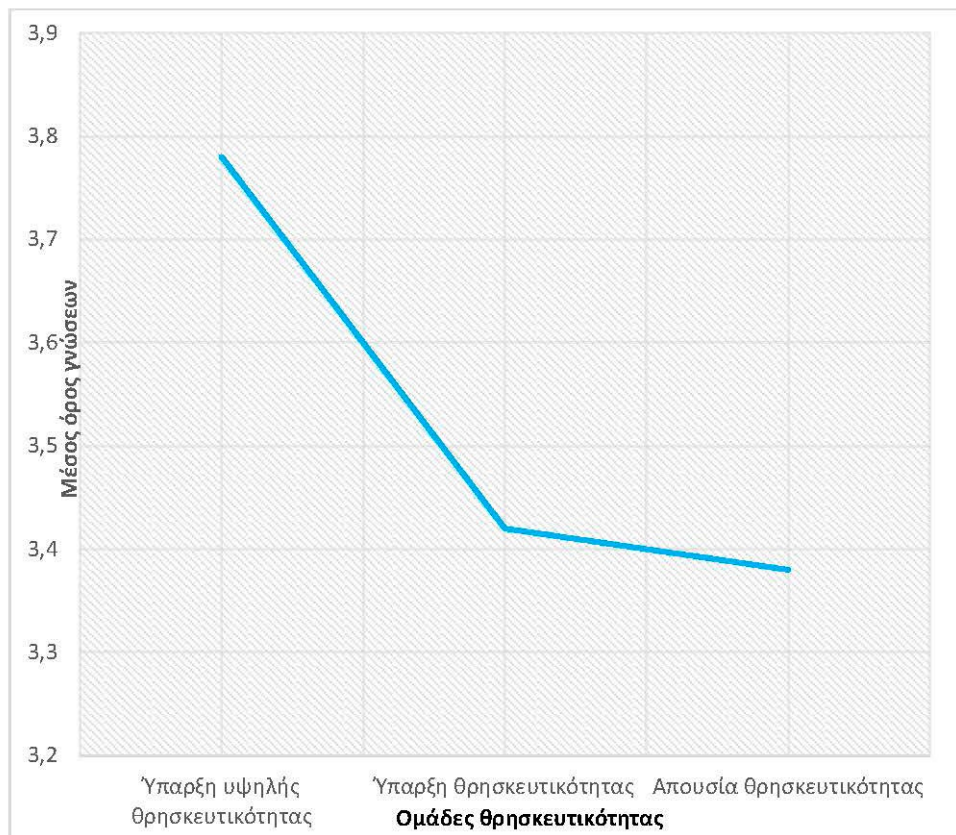
Το Γράφημα 2 δείχνει ακριβώς αυτή τη σχέση: σε υψηλό μέσο όρο γνώσεων αντιστοιχεί υψηλή θρησκευτικότητα και το αντίθετο. Τελικώς συμπεραίνεται ότι διαφέρει σε στατιστικά σημαντικό βαθμό ο θρησκευτικός γραμματισμός των συμμετεχόντων/ουσών, βάσει της θρησκευτικότητάς τους.

Πίνακας 4. Σύγκριση μέσων όρων γνώσεων - θρησκευτικότητας

(I) Ομάδες θρησκευτικότητας	(J) Ομάδες θρησκευτικότητας	Mean Difference (I-J)	Std. Err.	Sig.	Lower Bound	Upper Bound
Υπαρξη υψηλής θρησκευτικότητας	Υπαρξη θρησκευτικότητας	,3419*	,0351	,000	,259	,424
	Απουσία θρησκευτικότητας	,3961*	,0426	,000	,296	,496
Υπαρξη θρησκευτικότητας	Υπαρξη υψηλής θρησκευτικότητας	-,3419*	,0351	,000	-,424	-,259
	Απουσία θρησκευτικότητας	,0542	,0357	,282	-,030	,138
Απουσία θρησκευτικότητας	Υπαρξη υψηλής θρησκευτικότητας	-,3961*	,0426	,000	-,496	-,296
	Υπαρξη θρησκευτικότητας	-,0542*	,0357	,282	-,138	,030

*The mean difference is significant at the level 0.05.

Γράφημα 2. Θρησκευτικός γραμματισμός βάσει θρησκευτικότητας.

7.3. Θρησκευτικός γραμματισμός και φύλο

Στο ερώτημα αν το φύλο σχετίζεται σε στατιστικά σημαντικό βαθμό με τον θρησκευτικό γραμματισμό, ο έλεγχος ανεξαρτησίας Mann-Whitney U test έδειξε ότι το $p = ,913 > \alpha$ και ως εκ τούτου αποδεχόμαστε την H_0 όπου $\mu_A = \mu_B$ (Mean Rank 499,86 & 497,78), δηλαδή, τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες έχουν ίσους μέσους όρους θρησκευτικότητας. Άρα το φύλο δεν σχετίζεται σε στατιστικά σημαντικό βαθμό τον θρησκευτικό γραμματισμό.

7.4. Θρησκευτικός γραμματισμός και άμεσο συγγενικό περιβάλλον

Διαπιστώθηκε μετά από έλεγχο ανεξαρτησίας Kruskal-Wallis πως ο θρησκευτικός γραμματισμός των συμμετεχόντων/ουσών διαφέρει σε στατιστικά σημαντικό βαθμό, βάσει της συχνότητας εκκλησιασμού των γονέων ή των παππούδων, εφόσον ο δείκτης στατιστικής σημαντικότητας είναι $p < 0,05$ σε όλους τους ελέγχους.

Μάλιστα, ο πολύ συχνός εκκλησιασμός του πατέρα, της μητέρας, του παππού και της γιαγιάς αντιστοιχεί σε μεγαλύτερο μέσο όρο γνώσεων.

Αντίθετα, ο θρησκευτικός γραμματισμός των συμμετεχόντων δεν διαφέρει σε στατιστικά σημαντικό βαθμό, βάσει της συχνότητας συγκατοίκησης των νέων με τον παππού ή την γιαγιά στο ίδιο σπίτι τους γνώσεις, εφόσον $p = ,135$ δηλ. $> 0,05$ του δείκτη στατιστικής σημαντικότητας.

7.5. Θρησκευτικός γραμματισμός και πληθυσμός

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το 92,77% των νέων διέμεναν σε αστικές περιοχές, το 5,02% σε ημιαστικές και το 2,21% σε αγροτικές, όπως φαίνεται στο Γράφημα 3.

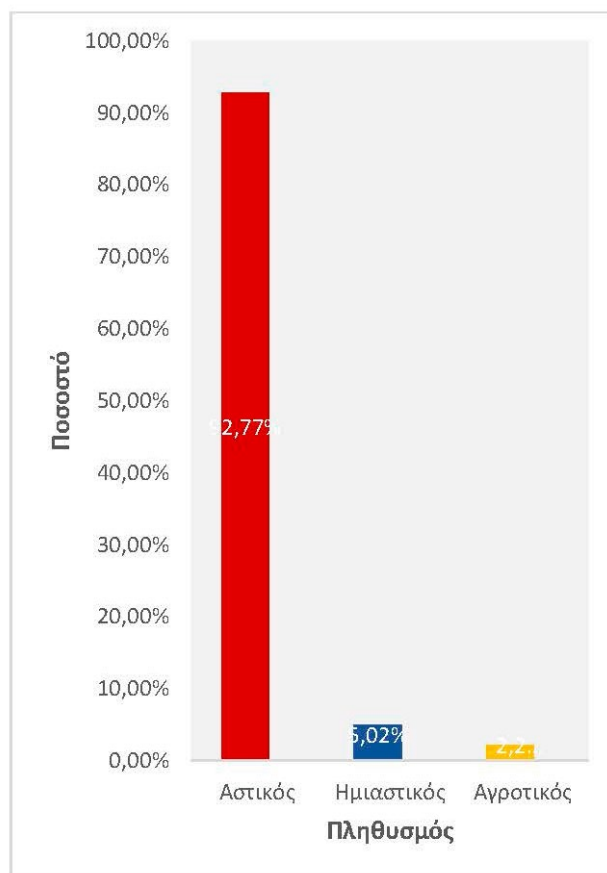
Όσον αφορά στην επίδραση του τόπου διαμονής στον θρησκευτικό γραμματισμό, ελέγχθηκε η ανεξάρτητη και συνεχής μεταβλητή μέσος όρος γνώσεων και η εξαρτημένη κατηγορική Πληθυσμός. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 5 δεν υπάρχει καμία στατιστικά σημαντική διαφορά, εφόσον το $p > 0,05$ και για τους τρεις πληθυσμούς. Άρα δεν σχετίζεται ο θρησκευτικός γραμματισμός με τον πληθυσμό-τόπο διαμονής.

Πίνακας 5. Θρησκευτικός γραμματισμός και πληθυσμός

(I) 68. Πληθυσμός	(J) 69. Πληθυσμός	Mean Difference (I-J)	Std. Err.	Sig.	Lower Bound	Upper Bound
Αστικός	Ημιαστικός	-,0783	,679	,482	-,238	,081
	Αγροτικός	,0317	,1009	,947	-,205	,268
Ημιαστικός	Αστικός	,0783	,0679	,482	-,081	,238
	Αγροτικός	,1100	,1196	,628	-,171	,391
Αγροτικός	Αστικός	-,0317	,1009	,947	-,268	,205
	Ημιαστικός	-,1100	,0357	,628	-,391	,171

*The mean difference is significant at the level 0.05.

Γράφημα 3. Πληθυσμός

7.6. Θρησκευτικός γραμματισμός και σπουδές

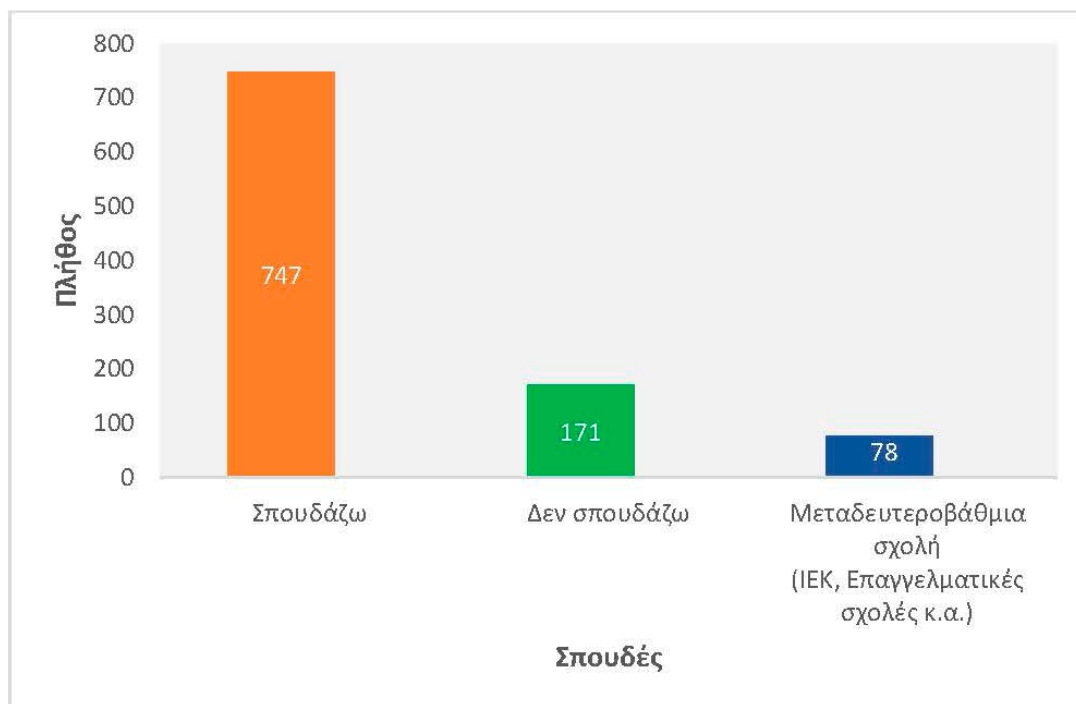
Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να δηλώσουν σε ποιο τμήμα σπουδών φοιτούν εφόσον σπουδάζουν. Από τους 996 οι 249 δεν σπουδάζουν, εκ των οποίων οι 78 συνεχίζουν σε σχολές μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης όπως φαίνεται στο Γράφημα 4.

Από τους υπόλοιπους 747 απόφοιτους, οι 150 ανήκουν σε Τεχνολογικές και Θετικές σχολές, 6 σε Στρατιωτικές - Αστυνομικές σχολές, 134 σε σχολές Οικονομίας και Πληροφορικής, 41 σε σχολές Ζωής και Υγείας και 416 σε σχολές Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών επιστημών.

Στο ερώτημα αν σχετίζεται σε στατιστικά σημαντικό βαθμό ο θρησκευτικός γραμματισμός των νέων από την ομάδα σπουδών τους, διαπιστώνεται πως όντως σχετίζεται ο θρησκευτικός γραμματισμός των νέων από την ομάδα σπουδών τους, μόνο στις κατηγορίες νέων που δήλωσαν «Δεν σπουδάζω» και στους νέους και νέες των «Τεχνολογικών & Θετικών Σπουδών», όπου ο δείκτης στατιστικής σημαντικότητας είναι $p < 0,05$.

Τέλος, στο ερώτημα ποιας ομάδας σπουδών οι απόφοιτοι κατέχουν μεγαλύτερο επίπεδο θρησκευτικών γνώσεων, συμπεραίνεται αφενός πως όλες οι ομάδες, ακόμα και όσοι έμειναν εκτός τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης, είναι κοντά στον γενικό μέσο

Γράφημα 4. Σπουδές συμμετεχόντων/ουσών

όρο θρησκευτικών γνώσεων, (3,485) στην κατηγορία *Μέτρια γνώση* γεγονός που αποτυπώνεται στον Πίνακα 6.

Πίνακας 6. Θρησκευτικές γνώσεις ανά ομάδα σπουδών.

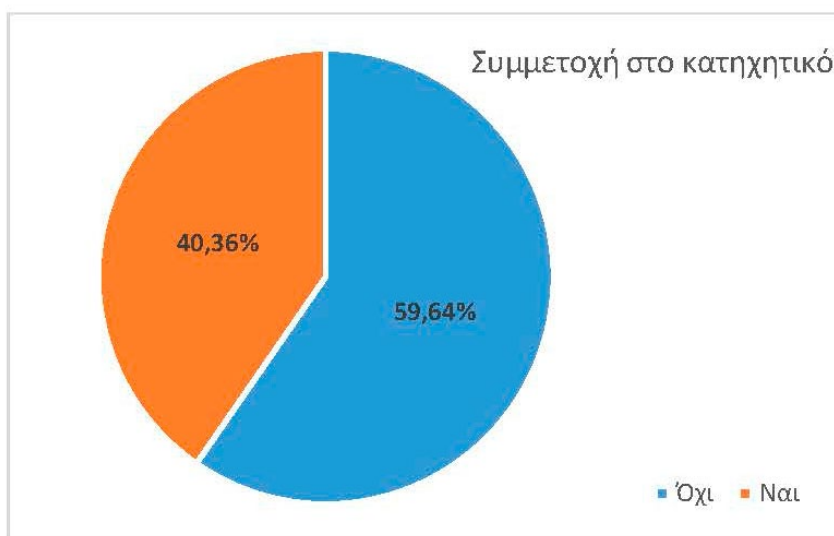
58. Σε ποια ομάδα σπουδών ανήκει το τμήμα σας;	N	Min.	Max.	Mean	Std. Dev.
Ανθρωπιστικές/Νομικές/Κοινωνικές	416	2,4	4,9	3,552	,5000
Δεν σπουδάζω	249	2,3	4,5	3,438	,4407
Ζωής & Υγείας	41	2,5	4,0	3,407	,3580
Οικονομίας & Πληροφορικής	134	2,6	4,8	3,473	,4440
Στρατιωτικές & Αστυνομικές	6	2,6	4,0	3,217	,4579
Τεχνολογικές & Θετικές	150	2,3	4,7	3,419	,4436
ΣΥΝΟΛΟ	996				

7.7. Θρησκευτικός γραμματισμός και κατηχητικό

Ένα εύλογο ερώτημα που προκύπτει είναι αν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στη συμμετοχή έστω για μία χρονιά στο κατηχητικό και στον θρησκευτικό γραμματισμό των νέων.

Κατ' αρχάς, από τους 996 συμμετέχοντες, το 59,64% δήλωσε πως έχει παρακολουθήσει έστω για μία χρονιά κατηχητικό σχολείο, όπως φαίνεται στο Γράφημα 5.

Γράφημα 5. Συμμετοχή στο κατηχητικό

Τελικά, υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο κατηχητικό και τον θρησκευτικό γραμματισμό. Στην ανάλυση ανεξάρτητων δειγμάτων Mann-Whitney U, όπου το $p < 0,05$, όσοι απάντησαν θετικά στη συμμετοχή στο κατηχητικό είχαν υψηλότερο μέσο όρο θρησκευτικών γνώσεων (Mean Rank=584,63) από τον μέσο όρο όσων δήλωσαν «Όχι» (Mean Rank=440,21).

8. Θρησκευτικότητα των συμμετεχόντων/ουσών

Σε ό,τι αφορά στη θρησκευτικότητα των συμμετεχόντων/ουσών, όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 7, οι νέοι και νέες που συμμετείχαν στην έρευνα, διαθέτουν μέτριο μέσο όρο θρησκευτικότητας (3,022). Αυτό τους τοποθετεί στη δεύτερη ομάδα θρησκευτικότητας του Huber (Fradelos et al., 2018), «ύπαρξη θρησκευτικότητας».

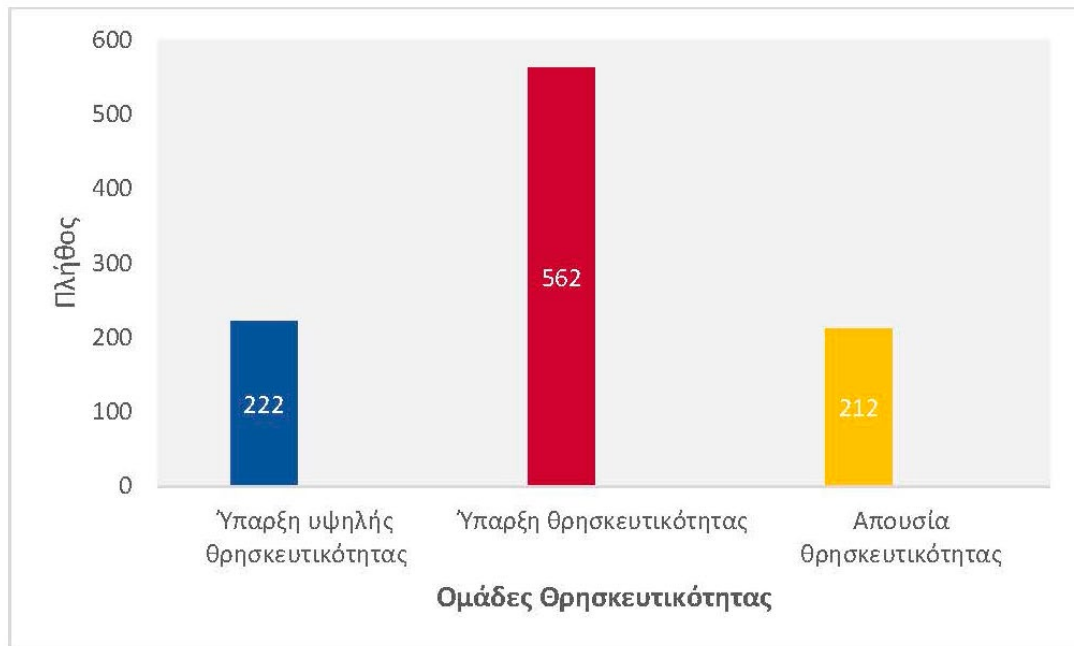
Πίνακας 7. Θρησκευτικότητα των συμμετεχόντων/ουσών

Descriptive Statistics	N	Mean	Std. Dev.
Μέσος όρος θρησκευτικότητας	996	3,022	1,0297
Valid N (listwise)	996		
ΣΥΝΟΛΟ	996		

Αναλυτικότερα, το Γράφημα 6 αποδεικνύει ότι από τους 996 συμμετέχοντες/ουσες στην έρευνα, οι 222 (22,3%) εμφανίζουν «υψηλή θρησκευτικότητα» και 212 (21,3%) δεν εμφανίζουν καθόλου θρησκευτικότητα, ενώ ο κύριος όγκος των απαντήσεων, 562 (56,4%) συμμετέχοντες/ουσες, βρίσκεται στο μέσον, δηλαδή στην «ύπαρξη θρησκευτικότητας».

Στον Πίνακα 8 που ακολουθεί παρουσιάζονται αναλυτικά οι μέσοι όροι για κάθε ερώτηση της Δεύτερης Ενότητας, η οποία μελετά τη θρησκευτικότητα των συμμετεχόντων/ουσών. Από τις απαντήσεις, διαπιστώνεται ότι οι νέοι και οι νέες

Γράφημα 6. Ομάδες θρησκευτικότητας

της έρευνας εμφανίζουν μέτρια ποσοστά σε ερωτήσεις που αφορούν στην ύπαρξη του Θεού ή κάποιας ανώτερης δύναμης (ερ. 25, 35), σε ό,τι σχετίζεται με τη μετά θάνατον ζωή (ερ. 30), σε ζητήματα θρησκευτικού ενδιαφέροντος - περιεχομένου (ερ. 24, 29, 34), στη δέσμευση με μία θρησκευτική κοινότητα (ερ. 26, 31, 36) και σε ό,τι αφορά στην προσευχή (ερ. 27, 32, 37). Από την άλλη, εμφανίζουν χαμηλά ποσοστά θρησκευτικότητας στις ερωτήσεις που αφορούν στην παρέμβαση του Θεού ή κάτι θεϊκού στη ζωή τους (ερ. 25, 30, 35). Σε καμία ερώτηση δεν ξεπερνούν τον μέσο όρο του 4.0, που αντιστοιχεί σε υψηλά επίπεδα θρησκευτικότητας. Επομένως, οι νέοι και οι νέες της έρευνας, αφενός θρησκευούν αφετέρου δεν έχουν έντονη την αίσθηση της παρουσίας του Θεού στην ζωή τους, όπως προκύπτει από τις απαντήσεις τους.

Πίνακας 8. Ερωτήσεις θρησκευτικότητας

Ερώτηση	N	Mean	Std. Dev.
24. Πόσο συχνά σας απασχολούν θέματα θρησκευτικού ενδιαφέροντος;	996	3,21	1,150
25. Κατά πόσο πιστεύετε στην ύπαρξη του Θεού ή κάποιας ανώτερης δύναμης;	996	3,78	1,345
26. Πόσο συχνά συμμετέχετε σε θρησκευτικές πρακτικές;	996	2,75	1,213
27. Πόσο συχνά προσεύχεστε;	996	3,06	1,397
28. Πόσο συχνά βιώνετε καταστάσεις όπου έχετε την αίσθηση ότι ο Θεός ή κάτι Θείο επεμβαίνει στην ζωή σας;	996	2,89	1,351
29. Πόσο σας ενδιαφέρει να μαθαίνετε περισσότερα σχετικά με θέματα θρησκευτικού περιεχομένου;	996	3,22	1,229
30. Σε τι βαθμό πιστεύετε στη μεταθανάτια ζωή, όπως αθανασία ψυχής, μετενσάρκωση, ανάσταση νεκρών;	996	3,24	1,360
31. Πόσο σημαντικό είναι για εσάς να συμμετέχετε σε θρησκευτικές πρακτικές;	996	2,79	1,333
32. Πόσο σημαντική είναι για εσάς η προσωπική προσευχή;	996	3,42	1,484
33. Πόσο συχνά βιώνετε καταστάσεις κατά τις οποίες έχετε την αίσθηση ότι ο Θεός ή κάτι Θεϊκό θέλει να επικοινωνήσει μαζί σας ή να αποκαλύψει κάτι σε σας;	996	2,30	1,263
34. Πόσο συχνά ενημερώνεστε σχετικά με τα θρησκευτικά ζητήματα μέσω ραδιοφώνου, τηλεόρασης, διαδικτύου, εφημερίδων ή βιβλίων;	996	2,40	1,206
35. Κατά τη γνώμη σας πόσο πιθανό είναι να υπάρχει πραγματικά μία ανώτερη δύναμη;	996	3,77	1,282
36. Πόσο σημαντικό για εσάς είναι να έχετε δεσμούς με μία θρησκευτική κοινότητα;	996	2,73	1,381
37. Πόσο συχνά προσεύχεστε αυθόρμητα όταν εμπνέεστε από καθημερινές καταστάσεις;	996	3,10	1,417
38. Πόσο συχνά βιώνετε καταστάσεις κατά τις οποίες έχετε την αίσθηση ότι ο Θεός ή κάτι Θεϊκό είναι παρόν;	996	2,67	1,346
ΣΥΝΟΛΟ	996		

8.1. Θρησκευτικότητα και φύλο

Στην παρούσα έρευνα, ακόμη, διαπιστώνεται πως δεν υπάρχει σχέση εξάρτησης ανάμεσα στη μεταβλητή της θρησκευτικότητας και τη μεταβλητή φύλου, εφόσον $p > 0,05$ (Πίν. 9).

Πίνακας 9. Θρησκευτικότητα και φύλο

Έλεγχος	Value	df	Asymp.sig (2-sided)
Pearson Chi-Square	46,571 ^a	60	,898
Likelihood Ratio	50,438	60	,806
Linear-by-Linear	,099	1	,753
N of Valid Cases	996		
ΣΥΝΟΛΟ	996		

a. 26 cells (21,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is, 69.

Επίσης, διαπιστώνεται πως τόσο οι γυναίκες (3,014) όσο και οι άνδρες (3,036) στην παρούσα έρευνα εμφανίζουν παρόμοια επίπεδα θρησκευτικότητας (Πίν. 10).

Πίνακας 10. Μέσος όρος θρησκευτικότητας ανά φύλο

Φύλο	Μεταβλητή	N	Mean	Std. Dev.
Άνδρας	Μέσος όρος θρησκευτικότητας	346	3,036	1,0306
Γυναίκα	Μέσος όρος θρησκευτικότητας	650	3,014	1,0299
ΣΥΝΟΛΟ		996		

8.2. Θρησκευτικότητα και άμεσο συγγενικό περιβάλλον

Σε ό,τι αφορά στη θρησκευτικότητα των συμμετεχόντων/ουσών διαπιστώθηκε ότι αυτή διαφέρει σε στατιστικά σημαντικό βαθμό, βάσει της συχνότητας εκκλησιασμού του άμεσου συγγενικού περιβάλλοντος και βάσει της συχνότητας συγκατοίκησης των νέων με τον παππού ή την γιαγιά στο ίδιο σπίτι, εφόσον και στις δύο περιπτώσεις κατά τον έλεγχο ανεξαρτησίας Kruskal-Wallis ο δείκτης είναι $p < 0,05$.

Με άλλα λόγια, ο συχνός εκκλησιασμός του άμεσου συγγενικού περιβάλλοντος καθώς και η πολύ συχνή διαμονή με τον παππού και την γιαγιά αντιστοιχεί σε μεγαλύτερο μέσο όρο θρησκευτικότητας.

8.3. Θρησκευτικότητα και πληθυσμός-τόπος διαμονής

Η ανεξάρτητη και συνεχής μεταβλητή μέσος όρος θρησκευτικότητας και η εξαρτημένη κατηγορική Πληθυσμός-τόπος διαμονής αναλύθηκαν με την μέθοδο *One way ANOVA*. Από τον έλεγχο διαπιστώνεται πως εφόσον το $p > 0,05$ και για τις τρεις ομάδες πληθυσμού, δεν υπάρχει καμία στατιστικά σημαντική διαφορά. Επομένως δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στον τόπο διαμονής και τη θρησκευτικότητα των συμμετεχόντων/ουσών, όπως φαίνεται στον Πίνακα 11.

Πίνακας 11. Θρησκευτικότητα και πληθυσμός.

(I) 68. Πληθυσμός	(J) 69. Πληθυσμός	Mean Difference (I-J)	Std. Err.	Sig.	Lower Bound	Upper Bound
Αστικός	Ημιαστικός	,1791	,1495	,455	-,172	,530
	Αγροτικός	,1851	,2221	,682	-,336	,706
Ημιαστικός	Αστικός	-,1791	,1495	,455	-,530	,172
	Αγροτικός	,0060	,2634	,1000	-,612	,624
Αγροτικός	Αστικός	-,1851	,2221	,682	-,706	,336
	Ημιαστικός	-,0060	,2634	,1000	-,624	,612

8.4. Θρησκευτικότητα και σπουδές

Στο πέμπτο ερευνητικό ερώτημα σχετικά με τη θρησκευτικότητα των νέων και την ομάδα σπουδών στην οποία ανήκει το τμήμα τους –εφόσον σπουδάζουν– διαπιστώνεται πως οι μέσοι όροι των μεταβλητών δεν διαφέρουν σε στατιστικά σημαντικό βαθμό, καθώς ο

δείκτης είναι $p > 0,05$ σε όλες τις ετικέτες της μεταβλητής ομάδα σπουδών. Επομένως, δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στην ομάδα σπουδών και τη θρησκευτικότητα των νέων.

Επίσης, στο ερώτημα ποιας ομάδας σπουδών οι απόφοιτοι κατέχουν μεγαλύτερο επίπεδο θρησκευτικότητας, συμπεραίνεται πως όσοι απόφοιτοι ανήκουν στις σχολές Υγείας και Ζωής (μ.ό. 2,893) καθώς και στις Τεχνολογικές και Θετικές επιστήμες (μ.ό. 2,924) ανήκουν στην 3^η ομάδα «έλλειψη θρησκευτικότητας» σύμφωνα με την Κλίμακα μέτρησης θρησκευτικότητας. Αντίθετα, οι υπόλοιποι ανήκουν στην ομάδα «ύπαρξη θρησκευτικότητας», στο δεύτερο δηλαδή επίπεδο, όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 13.

Πίνακας 13. Θρησκευτικότητα ανά ομάδα σπουδών.

58. Σε ποια ομάδα σπουδών ανήκει το τμήμα σας;	N	Min.	Max.	Mean	Std. Dev.
Ανθρωπιστικές/Νομικές/Κοινωνικές	416	1,0	5,0	3,047	1,0767
Δεν σπουδάζω	249	1,0	5,0	3,017	,9917
Ζωής & Υγείας	41	1,0	4,9	2,893	,9908
Οικονομίας & Πληροφορικής	134	1,0	4,9	3,101	1,0206
Στρατιωτικές & Αστυνομικές	6	1,0	4,3	3,067	1,2242
Τεχνολογικές & Θετικές	150	1,0	4,9	2,924	,9743
ΣΥΝΟΛΟ	996				

8.5. Θρησκευτικότητα και κατηχητικό

Οι νέοι-νέες, όπως αναφέρθηκε παραπάνω στο σημείο 7.5, που απάντησαν θετικά για τη συμμετοχή στο κατηχητικό διαθέτουν υψηλότερο μέσο όρο θρησκευτικών γνώσεων. Παρόμοια, διαθέτουν και υψηλότερο μέσο όρο θρησκευτικότητας (Mean Rank=611,22) από τον μέσο όρο όσων δήλωσαν «Όχι» (Mean Rank=422,22), όπως αποδείχθηκε στον έλεγχο ανεξάρτητων δειγμάτων Mann-Whitney U με $p < 0,05$. Επομένως, υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στη συμμετοχή στο κατηχητικό και τη θρησκευτικότητα των συμμετεχόντων/ουσών.

9. Συζήτηση - Συμπεράσματα

Η έρευνα κατέδειξε ότι οι απόφοιτοι της Γ' Λυκείου διαθέτουν μέτριες θρησκευτικές γνώσεις-θρησκευτικό γραμματισμό (μ.ό. 3,487) και εμφανίζουν μέτρια σε ένταση θρησκευτικότητα (μ.ό 3,022). Θα μπορούσε κάποιος, ωστόσο, να ισχυριστεί ότι σε σύγκριση με τη δεκαετία του 1980 (Perselis, 1987) ο θρησκευτικός γραμματισμός των αποφοίτων του 2020 είναι τουλάχιστον μέτριος, για την πλειονότητα σε σχέση με την Ορθόδοξη χριστιανική παράδοση και πιο σφαιρικός σε σχέση και με τις θρησκείες. Το κυριότερο είναι ότι η έρευνα δείχνει ότι ο θρησκευτικός γραμματισμός, όπως επιδιώκεται από τα ΠΣ (2003 και 2016/17) έχει αναπτυχθεί αποδεδειγμένα σε μέτριο επίπεδο στην πλειονότητα του πληθυσμού (72,2%), ενώ για τη συντριπτική πλειονότητα (86,15%) το επίπεδο του θρησκευτικού τους γραμματισμού είναι από μέτριο έως άριστο.

Επομένως, τα αποτελέσματα καταρρίπτουν την αρχική ερευνητική μας υπόθεση περί παντελούς απουσίας θρησκευτικών γνώσεων, αλλά και θρησκευτικότητας.

Ωστόσο –επειδή η αξία της μάθησης έγκειται στην κατάκτηση γνώσεων, στάσεων, δεξιοτήτων, οι οποίες θα είναι χρήσιμες και μετά την περάτωση της Εκπαίδευσης, σε όποιο πλαίσιο μάθησης– η απουσία υψηλών θρησκευτικών γνώσεων στην πλειονότητα των νέων, ίσως θα όφειλε να αποτελέσει αφορμή για προβληματισμό σχετικά με την εκπαιδευτική αποτελεσματικότητα του σχολείου και ειδικά της ΘΕ. Αν οι μαθητές στην Ελλάδα, μετά από δέκα χρόνια ΘΕ, κατέχουν μέτριες γνώσεις και αδυνατούν να απαντήσουν σε απλές ερωτήσεις για τη ζωή του Χριστού επί παραδείγματι, αυτό εγείρει ερωτήματα για τον βαθμό που υπηρετούνται στην τάξη τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματά του ΜτΘ. Εφόσον μάλιστα τα ΠΣ και τα βιβλία που διδάχτηκε το δείγμα είναι περισσότερα από ένα (ΠΣ 2002 και 2016/17 και βιβλία 2006 και 2017), και αποδεδειγμένα είναι σύγχρονα και ανεπτυγμένα σε μεγάλο βαθμό με βάση τις αρχές της Θρησκευοπαιδαγωγικής, το βάρος πέφτει στην εφαρμογή τους και την παιδαγωγική προσέγγιση και διδακτική μεθοδολογία στην πράξη, που απομένει να ερευνηθούν σε μεγάλο δείγμα και βάθος χρόνου.

Ακόμα, σε ό,τι αφορά τα παραγοντικά χαρακτηριστικά του θρησκευτικού γραμματισμού των συμμετεχόντων/χουσών, σημειώνεται ότι σχετίζεται σε στατιστικά σημαντικό βαθμό από τη θρησκευτικότητά τους, από τη συχνότητα εκκλησιασμού του οικογενειακού περιβάλλοντος (γονέων, παππού-γιαγιάς), από το πεδίο σπουδών τους στις περιπτώσεις αυτών που δηλώνουν «Δεν σπουδάζω» και σπουδάζω «Τεχνολογικές & Θετικές Σπουδές», καθώς και από τη φοίτηση τους στο κατηχητικό σχολείο. Αντίθετα, δεν σχετίζεται σε στατιστικά σημαντικό βαθμό από άλλους παράγοντες όπως φύλο, πληθυσμός (αγροτικός, ημιαστικός, αστικός) καθώς και τη συχνότητα συγκατοίκησης με τον παππού και την γιαγιά στο σπίτι της οικογένειας.

Επίσης, η θρησκευτικότητά τους σχετίζεται σε στατιστικά σημαντικό βαθμό από τον θρησκευτικό τους γραμματισμό, τη συχνότητα εκκλησιασμού του οικογενειακού περιβάλλοντος (γονέων, παππού-γιαγιάς), τη συχνότητα συγκατοίκησης με τον παππού και τη γιαγιά στο σπίτι της οικογένειας καθώς και τη φοίτηση τους στο κατηχητικό σχολείο έστω για μια χρονιά. Από την άλλη, δεν σχετίζεται σε στατιστικά σημαντικό βαθμό από άλλους παράγοντες όπως φύλο, πληθυσμός (αγροτικός, ημιαστικός, αστικός), πεδίο σπουδών.

Επιπρόσθετα, διαπιστώνεται αύξηση σε όσους/ες δηλώνουν ότι έχουν μη θρησκευτικές πεποιθήσεις (αθεϊσμός, αγνωστικισμός, αθρησκία, αναζήτηση) και αντίστοιχα μείωση στο ποσοστό όσων δηλώνουν χριστιανοί ορθόδοξοι. Το στοιχείο αυτό, της φθίνουσας πορείας της ορθόδοξης πίστης στην ελληνική κοινωνία και της αύξησης των μη θρησκευτικών πεποιθήσεων εντοπίζεται και σε άλλες έρευνες οι οποίες διενεργήθηκαν πανελλαδικά (ΚαπαResearch, 2015; Σακελλαρίου, 2022). Παρότι το δείγμα αποτελούνταν από άτομα διαφόρων ηλικιών άνω των 18, χωρίς διευκρίνιση της ποσόστωσης για την κάθε ηλικία, η ουσία είναι πως και στον γενικό πληθυσμό και στους νέους από το 2000 και έπειτα απουσιάζει η αυθόρμητη δήλωση της ορθόδοξης θρησκευτικής ταυτότητας. Για αυτό, μία σύγχρονη ΘΕ οφείλει να εντάξει στο περιεχόμενο της και στον θρησκευτικό γραμματισμό, που υπηρετεί όλες

τις προσεγγίσεις της θρησκείας, αλλά και του κόσμου, δηλαδή και τις μη θρησκευτικές, όπως τονίζεται και από το Συμβούλιο της Ευρώπης (Jackson, 2016).

Επιπλέον, μέσω των απαντήσεων στα ερευνητικά ερωτήματα, εξάγονται και ορισμένα γενικότερα συμπεράσματα που αφορούν στον ρόλο της οικογένειας και του κατηχητικού ως θεσμού της Εκκλησίας. Έτσι, σε ό,τι αφορά στην οικογένεια, συμπεραίνεται πως το οικογενειακό περιβάλλον διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των θρησκευτικών γνώσεων και της θρησκευτικότητας των νέων. Ιδιαίτερα το δεδομένο πως η συγκατοίκηση του παππού και της γιαγιάς επιδρά στη θρησκευτικότητα των νέων και όχι στον θρησκευτικό τους γραμματισμό σε στατιστικά σημαντικό βαθμό επιβεβαιώνει ότι το παράδειγμα έχει μεγάλη αξία (Bandura, 1962). Με άλλα λόγια, οι νέοι μιμούμενοι τη θρησκευτικότητα του παππού ή της γιαγιάς θρησκευούν και εκείνοι, αποδεικνύοντας πως ο παππούς και η γιαγιά εξακολουθούν να αποτελούν προσωπικότητες οι οποίες επιδρούν στη ζωή τους, αν και δεν είναι γνωστή η βιωσιμότητα αυτής της επίδρασης, αφού η μίμηση δεν αποτελεί και διαμόρφωση.

Επίσης, σε ό,τι αφορά στο κατηχητικό σχολείο, το ερευνητικό δεδομένο ότι ο θρησκευτικός γραμματισμός και η θρησκευτικότητα των νέων επηρεάζονται σε στατιστικά σημαντικό βαθμό από την φοίτηση για έστω μία χρονιά στο κατηχητικό, καταδεικνύει την επίδραση του συγκεκριμένου θεσμού. Από την άλλη, το ότι το 60% του δείγματος δεν έχει πάει έστω μία χρονιά στο κατηχητικό σχολείο, υπογραμμίζει την επιβεβαιωμένη από πρόσφατες έρευνες απομάκρυνση των νέων από την Εκκλησία (ΚΑΠΑ Research, 2021; Σακελλαρίου, 2022).

Από τα παραπάνω, όμως, προκύπτει ένα μεγάλο ζήτημα που αφορά τη θρησκευτική γνώση των μαθητών/τριών και τις διαφορετικές πηγές διαμόρφωσής της (οικογένεια, σχολείο, κατηχητικό/Εκκλησία) καθώς και την αλληλεπίδρασή τους. Αποδεικνύεται ότι η ΘΕ είναι ένα μάθημα στο σχολείο που η εκπαιδευτική αποτελεσματικότητά του επηρεάζεται από άλλους παράγοντες, που ο/η εκπαιδευτικός χρειάζεται να λαμβάνει υπόψη, αφού η προηγούμενη εμπειρία του μαθητή/τριας είναι καθοριστική στην οικοδόμηση της νέας γνώσης. Σημαντική, επίσης, είναι η ορθή προηγούμενη γνώση ή η λαθεμένη που απαιτεί αναστοχασμό και μετασχηματισμό. Δεν είναι μία απλή διαδικασία και δεν άπτεται μόνο σε ένα καλοσχεδιασμένο ΠΣ. Απαιτείται ανάπτυξη ειδικής παιδαγωγικής προσέγγισης και διδακτικής μεθοδολογίας της ΘΕ, που να αναδεικνύει την προσωπική εμπειρία και με απόλυτο σεβασμό στην ελευθερία του καθενός και της καθεμίας στο πλαίσιο της Εκπαίδευσης θα τη διαπραγματεύεται και θα τη μετασχηματίζει. Για αυτό απαιτείται περισσότερη έρευνα από όση έχει γίνει στο ελληνικό σχολείο για τον θρησκευτικό γραμματισμό που έχει κάθε πρόσωπο πριν και μετά τη διδασκαλία, τη μέθοδο οικοδόμησης της γνώσης σε προηγούμενη εμπειρία ή στην απουσία της, τη βιωσιμότητα/ωφελιμότητα του θρησκευτικού γραμματισμού για τη ζωή του ανθρώπου και πάνω από όλα για τη θέση της ΘΕ στο πρόγραμμα του σχολείου.

Τελικά, σε μία Εκπαίδευση με μεγάλα προβλήματα η ΘΕ έχει μέτρια μαθησιακά αποτελέσματα, αλλά καλύτερα από προηγούμενες δεκαετίες. Εφόσον μάλιστα και η θρησκευτικότητα υπάρχει στην πλειονότητα των νέων στην Ελλάδα, φαίνεται ότι ο θρησκευτικός γραμματισμός είναι απαραίτητος για τη ζωή τους, αλλά και για τον τρόπο που ερμηνεύουν τους άλλους και τον κόσμο.

10. Περιορισμοί

Η έρευνα, παρόλο που γενικεύεται στον πληθυσμό των νέων που αποφοίτησαν το 2020, λόγω του μεγάλου δείγματος, δεν γενικεύεται στον πληθυσμό των φύλων, αν γίνει αποδεκτός ο καταμερισμός του της Ελληνικής Στατιστική Αρχής² (2011), ότι το 51% του πληθυσμού είναι γυναίκες και το 49% άνδρες. Στην παρούσα έρευνα οι γυναίκες είναι κατά 14% περισσότερες σε σχέση με τον γυναικείο πληθυσμό της χώρας, αφού στην έρευνα από όσους/όσες συμμετείχαν το 65% είναι γυναίκες και το 35% άνδρες.

Θα πρέπει, ακόμη, να σημειωθεί ότι η ερώτηση 4 στην Πρώτη Ενότητα, σχετικά με την Πεντηκοστή, ενδεχομένως να προβληματίσει τους συμμετέχοντες/τις συμμετέχουσες με βαθύτερες θεολογικές γνώσεις, καθώς το σχολικό εγχειρίδιο από το οποίο προέκυψε η ερώτηση (Ζούρας, Θερός, Παναγάκης, Βούκανου & Μαστρομιχαλάκη, σ. 40) αναφέρει την Πεντηκοστή ως γενέθλιο ημέρα ίδρυσης της Εκκλησίας, πρόταση που δεν ισχύει για τη –Δογματική– Θεολογία, σύμφωνα με την οποία η Εκκλησία υφίσταται προ καταβολής κόσμου προτυπωμένη μέσω του Λόγου στην Αγία Τριάδα (Ματσούκας, 2005, σ. 259). Επομένως, όποιος γνώριζε αυτή την πληροφορία, θα απαντούσε Διαφωνώ Απόλυτα προκειμένου να απαντήσει σωστά αλλά στην ουσία θα είχε απαντήσει λανθασμένα. Σκόπιμα, όμως, διατηρήθηκε η διατύπωση του σχολικού εγχειριδίου, διότι η ερώτηση είχε σκοπό να διερευνήσει αν οι συμμετέχοντες κατείχαν τις γνώσεις που έλαβαν κατά τη διάρκεια των εγκύκλιων σπουδών. Με δεδομένο πως το 62,5% απάντησε λανθασμένα (Συμφωνώ απόλυτα, Συμφωνώ, Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ) αυτό σημαίνει ότι η διατύπωση ήταν προβληματική.

Ακόμα, η ερώτηση 6 της Πρώτης Ενότητας για το τι σημαίνει Εκκλησία έχει και αυτή προβληματική διατύπωση και προκάλεσε μάλλον σύγχυση. Για τους περισσότερους φαίνεται ότι δεν είναι αυτονόητο το πνεύμα υπό το οποίο συντάχθηκε η ερώτηση. Κατά τον σχεδιασμό της, οι ερευνητές είχαν κατά νου ότι Εκκλησία σημαίνει Σώμα πιστών (Ματσούκας, 2005, σ. 261). Αντίθετα, η ευρεία έννοια του όρου σημαίνει ναός, ακολουθία, χώρος τάξης και ησυχίας (Μπαμπινιώτης, 2006, σ. 570) και με αυτό το πνεύμα μάλλον ερμηνεύθηκε από τους συμμετέχοντες/ουσες. Έτσι πιθανώς εξηγείται γιατί το 44% των νέων απάντησαν λανθασμένα (Συμφωνώ απόλυτα, Συμφωνώ, Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ). Παρά το γεγονός ότι το 56% απάντησε σωστά (Διαφωνώ απόλυτα, Διαφωνώ), μια πιο σφαιρική διατύπωση θα έπρεπε να οριστεί όπως: *Εκκλησία σημαίνει μεταξύ άλλων και χώρος λατρείας του Θεού.*

2. https://www.statistics.gr/el/statistics?p_p_id=documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_VBZOni0vs5VJ&p_p_lifecycle=2&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_cacheability=cacheLevelPage&p_p_col_id=column-2&p_p_col_count=4&p_p_col_pos=3&_documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_VBZOni0vs5VJ_javax.faces.resource=document&_documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_VBZOni0vs5VJ_ln=downloadResources&_documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_VBZOni0vs5VJ_documentID=310553&_documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_VBZOni0vs5VJ_locale=el (ανακτήθηκε 14/03/2022)

Βιβλιογραφία

- Buchko, K. (2004, January-February). Religious Beliefs and Practices of College Women as Compared to Men. *Journal of College Student Development*, 45(1), 89-98. doi: <https://doi.org/10.1353/csd.2004.0004>
- Cook, T., Mathys, H., & Anderson, D. (2015). Religious Beliefs, knowledge and Teaching Actions: Elementary teacher Candidates and World Religions. *Religion & Education*, 42(3), 268-288. doi:10.1080/15507394.2014.944063
- Fradelos, E. C., Kourakos, M., Zyga, S., Tzavella, F., Tsaras, K., Christodoulou, E., . . . Papathanasiou, I. V. (2018). Measuring Religiosity in Nursing: Reliability, Validity and Psychometric Properties of the Greek translation of the Centrality of the Religiosity Scale - 15. *American Journal of Nursing Science*, 7(3-1), 25-32. doi: 10.11648/j.ajns.s.2018070301.14
- Bandura, A. (1962). *Social Learning through Imitation*. Lincoln, NE.: University of Nebraska Press.
- Biesta, G., Aldrige, D., Hannam, P., & Whittle, S. (2019). *Religious literacy: A way forward for religious education? A report submitted to the Culham St Gabriel's Trust*. Ανάκτηση August 10, 2021, από Brunel University London & Hampshire Inspection and Advisory Services: <https://www.reonline.org.uk/wp-content/uploads/2019/07/Religious-Literacy-Biesta-Aldridge-Hannam-Whittle-June-2019.pdf>
- Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς (2005). *Η νέα γενιά στην Ελλάδα σήμερα. Τελική Έκθεση*. Αθήνα: Γ.Γ.Ν.Γ.
- Cope, B., & Kalantzis, M. (2009). "Multiliteracies": New Literacies, New Learning. *Pedagogies: An International Journal*, 4(3), 164-195. doi:10.1080/15544800903076044
- Council of Europe. (2008). *White Paper on Intercultural Dialogue CM(2008)30/ 2 May 2008*. Ανάκτηση 5 1, 2014, από coe.int: http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/whitepaper_interculturaldialogue_2_EN.asp
- Cutting, M., & Walsh, M. (2008). Religiosity Scales: What Are We Measuring in Whom? *Archive for the Psychology of Religion*, 30(1), 137-153. doi: <https://doi.org/10.1163/157361208X317006>
- Davie, G., & Dinham, A. (2019). Religious literacy in modern Europe. Στο A. Melloni, & F. Cadeddu (Επιμ.), *Religious literacy, law and history: perspectives on European pluralist societies* (σσ. 17-28). London: Routledge.
- Διαμαντής, Φ. (2013). *Θρησκευτικός Γραμματισμός: Τρεις περιπτώσεις Ορθόδοξου Λόγου (Διδακτορική Διατριβή)*. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.-ΠΤΔΕ.
- Dianni, M., Proios, M., & Kouthouris, C. (2014). Structural Validity of 'Santa Clara Strength of Religious Faith Questionnaire' in Greek Sample. *Religions*, 5, 157-164. doi:10.3390/rel5010157
- Dinham, A., & Francis, M. (Επιμ.). (2015). *Religious literacy in policy and practice*. Bristol: Policy Press.
- Dinham, A., & Jones, S. H. (2010). Ανάκτηση 10 16, 2021, από Religious literacy leadership in higher education: an analysis of key issues and challenges for university leaders. Report. Religious Literacy Leadership in Higher Education Programme, York: <http://research.gold.ac.uk/id/eprint/3916/>
- Dinham, A., & Shaw, M. (2017). Religious Literacy through Religious Education: The Future of Teaching and Learning about Religion and Belief. *Religions*, 8(7), 1-13. doi: <https://doi.org/10.3390/rel8070119>
- Felderhof, M. (2012). Secular humanism. Στο L. Barnes (Επιμ.), *Debates in Religious Education* (σσ. 146-156). London and new York: Routledge.
- Francis, R. D., & Kay, W. K. (1984). Attitude towards religion: Definition, measurement and evaluation. *British Journal of Educational Studies*, 32(1), 45-50. doi: <https://doi.org/10.2307/3121125>

- Frank, O. (2017). Varieties of Conceptions of Ethical Competence and the Search for Strategies for Assessment in Ethics Education: A Critical Analysis. Στο O. Frank (Επιμ.), *Assessment in Ethics Education. Case of National Tests in Religious Education* (σσ. 13-50). Cham, Switzerland: Springer.
- Gallacher, E. V. (2009). Teaching for Religious Literacy. *Teaching Theology and Religion*, 12(3), 208-221. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9647.2009.00523.x>
- Greer, J. E. (1983). Attitude to Religion Reconsidered. *British Journal of Educational Studies*, 31(1), 18-28. doi: <https://doi.org/10.2307/3121083>
- Huber, S. (2021). Special Issue “Research with the Centrality of Religiosity Scale (CRS)”. Ανάκτηση από https://www.mdpi.com/journal/religions/special_issues/CRS
- Huber, S., & Huber, O. (2012). The Centrality of Religiosity Scale (CRS). *Religions*, 3(3), 710-724. doi:10.3390/rel3030710
- Hughes, P. (2007, August 2007). Characteristics of religious knowledge among Australian students. *International Journal of Children’s Spirituality*, 12(2), 137–147. doi:10.1080/13644360701467436
- Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος (2006). *Επιστολή της Ιεράς Συνόδου προς την Εξοχώτατη Υπουργόν Παιδείας κ. Γιαννάκου (27η Νοεμβρίου 2006)*. Αθήνα.
- Ιερόθεος Μητροπολίτης Ναυπάκτου (2016). *Εισήγηση του Μητροπολίτη Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου Ιερόθεου ενώπιον της Ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδος την 9η Μαρτίου 2016 με θέμα: Το μάθημα των Θρησκευτικών στην Εκπαίδευση*.
- Jackson, R. (2016). *Οδοδείκτες*. Στρασβούργο: Συμβούλιο της Ευρώπης.
- Καλαμάτας, Α. Ι. (2018). Το Νέο Προγραμμα Σπουδών του μαθήματος των Θρησκευτικών στο Λύκειο. Αποτίμηση της διετούς εφαρμογής του (2016-2018). Στο *Ζητήματα Θρησκευτικής Εκπαίδευσης. Τόμ. 2 – Πρακτικά του 2ου Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων* (σσ. 165-177).
- ΚΑΠΑ Research (2021). Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΓΕΝΙΑΣ-Η γενιά Z και οι millennials στο μικροσκόπιο. Αθήνα. Ανάκτηση από https://kaparesearch.com/newgen2021_analysis/
- ΚΑΠΑ Research (2015). *Πάσχα, Θρησκευτικές συνήθειες, Εκκλησία, Πίστη και Κοινωνικές Αντιλήψεις*. Αθήνα: KapaResearch. Ανάκτηση από <https://kaparesearch.com/έρευνα-για-το-πάσχα-και-τη-θρησκεία/>
- Κομνηνού, Ι. (2018). *Η χριστιανική Αγωγή στον 21ο αιώνα, Θεωρία και πράξη: Θεωρίες μάθησης, μοντέλα διδασκαλίας, Αναλυτικά Προγράμματα, διδακτικές προσεγγίσεις* (Τόμ. Α). Αθήνα: Ελληνοεκδοτική.
- Κουκουνάρας Λιάγκης, Μ. (2011). Εκπαίδευση, Θρησκεία, Μετανάστες. Έρευνα για τις αντιλήψεις και στάσεις των νέων της Ελλάδας. Στο Π. Γεωργογιάννης, & Β. Μπάρος (Επιμ.), *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση. Μετανάστευση-Διαχείριση συγκρούσεων και Παιδαγωγική Δημοκρατίας., II* (σσ. 181-192). Πάτρα.
- Κουκουνάρας Λιάγκης, Μ. (2013). Το Μάθημα των Θρησκευτικών σήμερα και αύριο: Μία άποψη με κριτήριο την παιδαγωγική και διδακτική του μαθήματος. *Νέα Παιδεία*, 146, 123-145.
- Κουκουνάρας Λιάγκης, Μ. (2015). *Επιστήμες της Παιδαγωγικής και πρώτη εφηβεία: Συμβολή στη διδακτική μεθοδολογία της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Gutenberg.
- Κουκουνάρας Λιάγκης, Μ. (2018). Ομολογιακή και μη ομολογιακή Θρησκευτική Εκπαίδευση: ποια σημασία μπορεί να έχουν οι όροι σήμερα;. *Ελληνική Περιοδική Έκδοση για τη Θρησκευτική Εκπαίδευση/ Greek Journal of Religious Education*, 1(1), 1-8. doi:10.30457/031020181
- Κουκουνάρας Λιάγκης, Μ. (2019). *Τι θρησκευτικά χρειάζεται η εκπαίδευση σήμερα; Μία πολυδιάστατη έρευνα σε ελληνικό περιβάλλον*. Αθήνα: Gutenberg.

- Κουκουνάρας Λιάγκης, Μ. (χ.χ.). Η «ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης» στο πλαίσιο της εκπαίδευσης. Συμβολή στον διάλογο για τη θέση της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στο σχολείο. Στο Α. Στογιαννίδης (Επιμ.), *Ορθόδοξη Θεολογία, Μάθημα των Θρησκευτικών και Δημόσιος Χώρος*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Koukounaras Liagkis, M. (2015). Religious education in Greece: a new curriculum, an old issue. *British Journal of Religious Education*, 37(2), 153-169. doi:10.1080/01416200.2014.944093
- Koukounaras Liagkis, M., & Ktenidis, Z. (2021). Evaluating the Francis Scale of Attitudes Towards Christianity (FSATC) and the Santa Clara Strength of Religious Faith Questionnaire (SCSRFQ) in the Greek Orthodox context. *Mental, Health, Religion & Culture*, 24(3), 283-293. doi: <https://doi.org/10.1080/13674676.2020.1770711>
- Λακασάς, Α. (2019, Αύγουστος 28). Στο πανεπιστήμιο με βαθμολογία 0,8. *Καθημερινή*, 7.
- Landor, A., Simons, L. G., Brody, G. H., & Gibbons, F. X. (2011). The Role of Religiosity in the Relationship Between Parents, Peers, and Adolescent Risky Sexual Behavior. *Journal of Youth and Adolescence*, 40(3), 296-309. doi: 10.1007/s10964-010-9598-2
- Lee, J. C., & Kuang, X. (2020, Μάιος 25). Validation of the Chinese Version of the Centrality of Religiosity Scale (CRS): Teacher Perspectives. *religions*, 11(5), 266. doi: doi:10.3390/rel11050266
- Marks, M., Binkley, R., & Daly, J. (2014). Preservice Teachers and Religion: Serious Gaps in Religious Knowledge and the First Amendment. *The Social Studies*, 105(5), 245-256. doi: <https://doi.org/10.1080/00377996.2014.927344>
- Ματσούκας, Ν. (2005). *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*. Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς.
- Mertens, D. M. (2005). Έρευνα και αξιολόγηση στην εκπαίδευση και την ψυχολογία. (Ε. Γιαννακοπούλου, Επιμ., Σ. Κυρανάκης, Μ. Μαυράκη, & Π. Μπιθάρα, Μεταφρ.). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Μητροπούλου, Β. (2021). *Ψηφιακός Θρησκευτικός Γραμματισμός. Σχεδιάζοντας τη Θρησκευτική Εκπαίδευση στο Σύγχρονο κόσμο*. Θεσσαλονίκη: Ostracon.
- Milevsky, I. M., Szuchman, L., & Milevsky, A. (2008). Transmission of religious beliefs in college. *Mental Health, Religion and Culture*, 11(4), 423-434. doi: <https://doi.org/10.1080/13674670701507541>
- Moore, D. I. (2007). *Overcoming religious illiteracy: A cultural studies approach to the study of religion in secondary education*. New York: Palgrave Macmillan.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2006). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε.
- Ναζάρ, Π. Ν. (2019). Η κλίμακα μέτρησης των στάσεων προς τη θρησκεία του Leslie Francis και η αξιοποίησή της στην ελληνική Θρησκευτική Εκπαίδευση / Leslie Francis' scale of attitudes towards religion and its utilization in Greek Religious Education. *Ελληνική Περιοδική Έκδοση για τη Θρησκευτική Εκπαίδευση/Greek Journal of Religious Education*, 2(1), 87-102. doi:10.30457/30420196
- OSCE (2007). *The Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools*, OSCE, Warsaw, 2007. Ανάκτηση 5 1, 2014, από osce.org: <http://www.osce.org/node/27217>
- Πανελλήνια Ένωση Θεολόγων (2016). Ανάκτηση Φεβρουάριος 22, 2022, από Αναλυτικό Υπόμνημα της ΠΕΘ για τα «προβλήματα του αναθεωρημένου Προγράμματος Σπουδών 2014» προς την Ιερά Σύνοδο της Ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδος: <https://www.ipaidia.gr/paideia/analitiko-ipomnima-tis-pethgia-ta-provlmata-tou-anatheorimenou-programatos-spoudon-2014-pros-tin/>
- Παρασκευόπουλος, Ι. Ν. (1990). *Εξελεγκτική ψυχολογία* (Τόμ. 4). Αθήνα: του ιδίου.
- Πεπές, Ε. (2015). Θρησκευτικός Γραμματισμός: Ερμηνείες και Παρερμηνείες. Στο Σ. Μιχελουδάκης, &

- Ε. Πεπές (Επιμ.), *Το μάθημα των θρησκευτικών: προβληματισμοί - επισημάνσεις - προτάσεις. Πρακτικά Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου* (σσ. 207-220). Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ. - Εργαστήριο Παιδαγωγικής - Χριστιανικής Παιδαγωγικής - Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας.
- Περσελής, Ε. (1994). *Χριστιανική αγωγή και σύγχρονος κόσμος*. Αθήνα: Αρμός.
- Περσελής, Ε. Π. (2007). *Σχολική Θρησκευτική Αγωγή*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Περσελής, Ε. Π. (2020). Ηθική και πνευματική διάσταση της παιδείας και μόρφωση του χαρακτήρα. *Θεολογία*, 91(4), 7-19.
- Perselis, E. P. (1987). *A study of religious Education in Contemporary Greece and the attitudes towards Christian Orthodox Religion of Greek pupils aged 12-15 years*. Lancaster: Thesis to the University of Lancaster.
- Pew Research Center. (2010). *U.S. Religious Knowledge*. Washington D.C.: Pew Research Center.
- Pew Research Center (2018). *The Age Gap in Religion Around the World*. Ανάκτηση Φεβρουάριος 10, 2022, από <https://www.pewforum.org/2018/06/13/the-age-gap-in-religion-around-the-world/>
- Plante, T., & Bocaccini, M. (1997). The Santa Clara Strength of Religious Faith Questionnaire. *Pastoral Psychology*, 45, 375-387. doi: 10.3390/rel1010003
- Πορτελάνος, Σ. (2012, Φεβρουάριος 24). Ανάκτηση Φεβρουάριος 22, 2022, από Το μάθημα των Θρησκευτικών στην εποχή της μετανεωτερικότητας-”θρησκευτικός γραμματισμός” στο νέο Πρόγραμμα Σπουδών: http://paterikos.blogspot.com/2012/02/blog-post_2768.html
- Prodromou, E. H., Gooding, C. D., & Lipton Galbraith, S. (2018). Approaching Religious Literacy in International Affairs: A Conference Report. *The Review of Faith & International Affairs*, 16(1), 1-15. doi:10.1080/15570274.2018.1433594
- Proios, M. (2015). Structure Validity of Religious Schema Scale in Greek. *Journal of Social Studies*, 2(1), 343-353. doi: 10.5296/jsss.v2i1.6844
- Proios, M., Dianni, M., Samara, E., & Syropoulos, D. (2017). Development of religious cognitive schemas and religious faith. *International Journal of Research Studies in Psychology*, 6(2), 73-83. doi:10.5861/ijrsp.2017.1840
- Prothero, S. (2007). *What every American needs to know - and doesn't*. San Francisco: Harper.
- Richardson, M. J. (2017). Religious Literacy, Moral Recognition, and Strong Relationality. *Journal of Moral Education*, 46(4), 363-377. doi:10.1080/03057240.2017.1324771
- Roux, C. (2010). Religion and human rights literacy as prerequisite for interreligious education. Στο K. Engebretson, M. de Sousa, G. Durka, & L. Gearon (Επιμ.), *International Handbook of Inter-religious Education* (σσ. 991-1015). Dordrecht: Springer.
- Sakaranado, T., Aarrevara, T., & Konttori, J. (2020). Introduction: Setting the Stage. Στο T. Sakaranado, T. Aarrevara, & J. Konttori (Επιμ.), *The Challenges of Religious Literacy. The Case of Finland* (σσ. 1-8). Cham, Switzerland: Springer.
- Σακελλαρίου, Α. (2022, Μάρτιος 22). Ανάκτηση από Νεολαία και θρησκεία: Κοινωνικές διεργασίες και ρόξεις: <https://simeio.org.gr/nea/neolaia-kai-thriskia-kinonikes-diergasies-kai-rixis/?fbclid=IwAR0x8DCQ4ISYXOBsqSZ-DTtwF6o2i2YnjC33eg87xLII8NhLAPr32XQp7QM>
- Smith, C., Faris, R., Denton, M. L., & Regnerus, M. (2003). Mapping American Adolescent Subjective Religiosity and Attitudes of Alienation toward Religion: A Research Report. *Sociology of Religion*, 64(1), 111-133. doi: <https://doi.org/10.2307/3712271>
- Στογιαννίδης, Α. (2018). Εισαγωγή. Στο Α. Στογιαννίδης (Επιμ.), *Μάθημα Παιδείας, πολιτισμού και*

- έμπνευσης. *Ατενίζοντας το μέλλον της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στην Ευρώπη* (σσ. 13-61). Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.
- Stogiannidis, A., Georgiadis, K., Gkoutziomitrou, D., Grigoraki, I., & Mpoitsis, I. (2019). School of Theology Students' Views on New Curriculum for Religious Education (2017-2019) at State Schools in Greece: An Empirical Study. *Σύνθεσις*, 8(1), 294-327. doi: <https://doi.org/10.26262/syn.v8i1.7734>
- Τραγάκη, Α., Μπάγκαβος, Χ., & Ντούνας, Δ. (2015). *Περί Δημογραφίας και Πληθυσμιακών Εξελίξεων*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ.
- Tremblay, S., & Koukounaras Liagkis, M. (2021). Religious Education within Greece and Quebec: A Common Cofiguration for New political Debates. Στο F. J. Leslie, D. W. Lankshear, & S. G. Parker (Επιμ.), *New Directions in Religious and Values Education. International Perspectives* (σσ. 273-290). Oxford: Peter Lang.
- VandebBos, G. R. (Επιμ.). (2015). *APA Dictionary of Psychology* (2η εκδ.). Washington DC: American Psychological Association.
- von Brömssen, K., Ivkovits, H., & Nixon, G. (2020). Religious literacy in the curriculum in compulsory education in Austria, Scotland and Sweden - a three-country policy comparison. *Journal of Beliefs & Values*, 41(2), 132-149. doi:10.1080/13617672.2020.1737909
- Weisse, W. (2011). Reflections on the REDCo project. *British Journal of Religious Education*, 33(2), 111-125. doi: <https://doi.org/10.1080/01416200.2011.543589>
- West, W. (2000). *Psychotherapy and Spirituality: Crossing the line between therapy and religion*. London: Sage Publications.
- Wright, A. (1996α). The child in relationship. Towards a communal model of spirituality. Στο R. Best (Επιμ.), *Education spirituality and the whole child* (σσ. 139-149). London: Cassell.
- Wright, A. (1996β). Language and experience in the hermeneutics of religious understanding. *British Journal of Religious Education*, 18(3), 166-180. <https://doi.org/10.1080/0141620960180305>
- Youtika, A., Joseph, S., & Diduca, D. (1999). Personality and religiosity in a Greek Christian Orthodox sample. *Mental Health, Religion & Culture*, 2(1), 71-74. doi:10.1080/13674679908406333
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. (2014). *Οδηγός Εκπαιδευτικού στα Θρησκευτικά Δημοτικού-Γυμνασίου*. Αθήνα: Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής.
- Υπουργείο Παιδείας Έρευνας και Θρησκευμάτων-Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (2016). *Έντυπο προσωρινο υλικό στα Θρησκευτικά Α' Λυκείου*. Αθήνα: ΙΤΥΕ Διόφαντος.
- Χατζηωάννου, Ε. (2005). Οι στάσεις των μαθητών προς το μάθημα των Θρησκευτικών (εμπειρική έρευνα). *Διδακτορική Διατριβή*. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ. Σχολή Θεολογική, Τμήμα Θεολογίας. doi:10.12681/eadd/28165
- Ζαφειρόπουλος, Κ. (2012). *Ποσοτική εμπειρική έρευνα και δημιουργία στατιστικών μοντέλων*. Αθήνα: ΚΡΙΤΙΚΗ.
- Ζούρας, Π., Θερμός, Δ., Παναγάκης, Α., Βούκανου, Μ., & Μαστρομιχαλάκη, Α. (χ.χ.). *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού "Η πορεία μας στη ζωή"*. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.

Παράρτημα

A. Ερωτηματολόγιο της έρευνας

Ενότητα 1^η: Ερωτηματολόγιο θρησκευτικού γραμματισμού

Ακολουθεί μία σειρά από προτάσεις σχετικά με τη θρησκεία και τις θρησκευτικές πρακτικές και θα θέλαμε την άποψή σας. Διαβάστε κάθε μία από τις ακόλουθες προτάσεις και στη συνέχεια βάλτε σε κύκλο έναν από τους αριθμούς σε κάθε γραμμή για να δηλώσετε τον βαθμό συμφωνίας σας: 1=Καθόλου, 2=Λίγο, 3=Κάπως, 4=Πολύ, 5=Πάρα Πολύ

Κυκλώστε τη σωστή απάντηση. Το * σημαίνει υποχρεωτική ερώτηση.

1. Ο αγιασμός είναι ακολουθία της Εκκλησίας που τελείται μόνο κατά την έναρξη της σχολικής χρονιάς.*	1	2	3	4	5
2. Ο άνθρωπος έχει ευθύνη να φροντίζει τον κόσμο που δημιούργησε ο Θεός.*	1	2	3	4	5
3. Ο Νώε κατασκεύασε την Κιβωτό της Διαθήκης.*	1	2	3	4	5
4. Η ημέρα της Πεντηκοστής θεωρείται η ημέρα που ιδρύθηκε η Εκκλησία.*	1	2	3	4	5
5. Υπάρχουν ορισμένες αμαρτίες που δεν συγχωρούνται.*	1	2	3	4	5
6. Εκκλησία σημαίνει ο χώρος λατρείας του Θεού.*	1	2	3	4	5
7. Ο Μωυσής φιλοξένησε τον Θεό στην σκηνή του.*	1	2	3	4	5
8. Με τον όρο «Αγία Γραφή» ή «Βίβλο» ονομάζουμε την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη.*	1	2	3	4	5
9. Ο Ισαάκ είναι το πρόσωπο που σχετίζεται με την Έξοδο των Ισραηλιτών από την Αίγυπτο.*	1	2	3	4	5
10. Το βιβλίο των Ψαλμών της Παλαιάς Διαθήκης αποδίδεται στον Δαβίδ.*	1	2	3	4	5
11. Ο Ιησούς γεννήθηκε σύμφωνα με τη Βίβλο στη Ναζαρέτ.*	1	2	3	4	5
12. Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος συγκαταλέγεται στους Προφήτες.*	1	2	3	4	5
13. Η Μεταμόρφωση του Χριστού, ένα από τα θαύματά Του, αποτελεί Θεοφάνεια.*	1	2	3	4	5
14. Ο Απόστολος Παύλος αρχικά καταδίωκε τους χριστιανούς.*	1	2	3	4	5
15. Οι συγγραφείς των ιερών ευαγγελίων είναι οι 12 Απόστολοι.*	1	2	3	4	5
16. Στον Ινδουισμό συναντάμε μεταξύ άλλων τους όρους <i>σαμσάρα</i> & <i>κάρμα</i> .*	1	2	3	4	5
17. <i>Κόλαση</i> και <i>Παράδεισος</i> είναι έννοιες που υπάρχουν μόνο στον Χριστιανισμό.*	1	2	3	4	5
18. Στην Εβραϊκή θρησκεία το όνομα του Σαββάτου σημαίνει μια αργία που πραγματοποιείται για θρησκευτικό σκοπό.*	1	2	3	4	5
19. Άθεος είναι όποιος είναι αβέβαιος για την ύπαρξη του Θεού.*	1	2	3	4	5
20. Ο όρος «filioque» (και εκ του Υιού) θεμελιώθηκε δογματικά στην Α' Οικουμενική Σύνοδο που αντιμετώπισε την αίρεση του Αρειανισμού. *	1	2	3	4	5
21. Η Εκκλησία σωστά θέτει κάποια ηθικά ζητήματα απέναντι στην χρήση της τεχνολογίας.*	1	2	3	4	5
22. Για την Εκκλησία δεν υπάρχει ισότητα των δύο φύλων.*	1	2	3	4	5
23. Οι χριστιανοί δεν πρέπει να δείχνουν αγάπη μόνο απέναντι σε ομόθρησκους.*	1	2	3	4	5

Ενότητα 2^η: Κλίμακα Μέτρησης Θρησκευτικότητας

Ακολουθεί μία σειρά από προτάσεις σχετικά με τη θρησκεία και τις θρησκευτικές πρακτικές και θα θέλαμε την άποψή σας. Διαβάστε κάθε μία από τις ακόλουθες προτάσεις και στη συνέχεια βάλτε σε σε κύκλο έναν από τους αριθμούς σε κάθε γραμμή για να δηλώσετε την απάντησή σας. Να έχετε υπόψη σας την εξής διαβάθμιση σε ερωτήσεις που αφορούν σημαντικότητα και πεποιθήσεις: **1=Καθόλου, 2=Λίγο, 3=Κάπως, 4=Πολύ, 5=Πάρα Πολύ** και την παρακάτω διαβάθμιση σε ερωτήσεις που αφορούν συχνότητα: **1=Ποτέ, 2=Σπάνια, 3=Περιστασιακά, 4=Συχνά, 5=Πολύ Συχνά**.

24. Πόσο συχνά σας απασχολούν θέματα θρησκευτικού ενδιαφέροντος;*	1	2	3	4	5
25. Κατά πόσο πιστεύετε στην ύπαρξη του Θεού ή κάποιας ανώτερης δύναμης;*	1	2	3	4	5
26. Πόσο συχνά συμμετέχετε σε θρησκευτικές πρακτικές;*	1	2	3	4	5
27. Πόσο συχνά προσεύχεστε;*	1	2	3	4	5
28. Πόσο συχνά βιώνετε καταστάσεις όπου έχετε την αίσθηση ότι ο Θεός ή κάτι Θείο επεμβαίνει στην ζωή σας;*	1	2	3	4	5
29. Πόσο σας ενδιαφέρει να μαθαίνετε περισσότερα σχετικά με θέματα θρησκευτικού περιεχομένου;*	1	2	3	4	5
30. Σε τι βαθμό πιστεύετε στη μεταθανάτια ζωή, όπως αθανασία ψυχής, μετενσάρκωση, ανάσταση νεκρών;*	1	2	3	4	5
31. Πόσο σημαντικό είναι για εσάς να συμμετέχετε σε θρησκευτικές πρακτικές;*	1	2	3	4	5
32. Πόσο σημαντική είναι για εσάς η προσωπική προσευχή;*	1	2	3	4	5
33. Πόσο συχνά βιώνετε καταστάσεις κατά τις οποίες έχετε την αίσθηση ότι ο Θεός ή κάτι Θεϊκό θέλει να επικοινωνήσει μαζί σας ή να αποκαλύψει κάτι σε σας;*	1	2	3	4	5
34. Πόσο συχνά ενημερώνεστε σχετικά με τα θρησκευτικά ζητήματα μέσω ραδιοφώνου, τηλεόρασης, διαδικτύου, εφημερίδων ή βιβλίων;*	1	2	3	4	5
35. Κατά τη γνώμη σας, πόσο πιθανό είναι να υπάρχει πραγματικά μία ανώτερη δύναμη;*	1	2	3	4	5
36. Πόσο σημαντικό είναι για σας να έχετε δεσμούς με μία θρησκευτική κοινότητα;*	1	2	3	4	5
37. Πόσο συχνά προσεύχεστε αυθόρμητα όταν εμπνέεστε από καθημερινές καταστάσεις;*	1	2	3	4	5
38. Πόσο συχνά βιώνετε καταστάσεις κατά τις οποίες έχετε την αίσθηση ότι ο Θεός ή κάτι Θεϊκό είναι παρόν;*	1	2	3	4	5

Ενότητα 3^η: Θρησκευτικότητα άμεσου συγγενικού περιβάλλοντος

Ακολουθεί μία σειρά από προτάσεις σχετικά με τη συχνότητα συμμετοχής του άμεσου συγγενικού σας περιβάλλοντος στη θεία λειτουργία και θα θέλαμε την άποψή σας. Διαβάστε κάθε μία από τις ακόλουθες προτάσεις και στη συνέχεια βάλτε σε κύκλο έναν από τους αριθμούς σε κάθε γραμμή για να δηλώσετε την απάντησή σας. Να έχετε υπόψη σας την εξής διαβάθμιση σε ερωτήσεις που αφορούν συχνότητα: **1=Ποτέ**, **2=Σπάνια(μία φορά τον χρόνο)**, **3=Περιστασιακά(περίοδο Χριστουγέννων & Πάσχα)**, **4=Συχνά (1 φορά τον μήνα)**, **5=Πολύ Συχνά (σχεδόν κάθε Κυριακή)**

39. Η μητέρα μου συμμετέχει στη θεία λειτουργία.*	1	2	3	4	5
40. Ο πατέρας μου συμμετέχει στη θεία λειτουργία.*	1	2	3	4	5
41. Ο παππούς μου και η γιαγιά μένουν στο σπίτι μας για μεγάλο χρονικό διάστημα του έτους.*	1	2	3	4	5
42. Ο παππούς μου συμμετέχει στη θεία λειτουργία.*	1	2	3	4	5
43. Η γιαγιά μου συμμετέχει στη θεία λειτουργία.*	1	2	3	4	5

Ενότητα 4^η: Δημογραφικά στοιχεία

44. Έτος αποφοίτησης:*

45. Αν σπουδάζετε, ποιο είναι το τμήμα σπουδών σας;*

.....

46. Αν σπουδάζετε Θεολογία ποιο είναι το τμήμα σας*; (μόνο για Θεολόγους)

A. Τμήμα Θεολογίας Ε.Κ.Π.Α

B. Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας Ε.Κ.Π.Α

Γ. Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ

Δ. Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας Α.Π.Θ

47. Αν είστε φοιτητής Θεολογικής Σχολής πόσα μόρια συγκεντρώσατε στις Πανελλαδικές Εξετάσεις*; (μόνο για Θεολόγους)

.....

48. Αν είστε φοιτητής Θεολογικής Σχολής και σας δινόταν η δυνατότητα να επιλέξετε οποιοδήποτε τμήμα σπουδών, ανεξάρτητα από τα μόρια που συγκεντρώσατε, ποιο τμήμα θα δηλώνατε πρώτο στο μηχανογραφικό σας*; (μόνο για Θεολόγους)

.....

.....

49. Αν είστε φοιτητής Θεολογικής Σχολής, σε ποια θέση του μηχανογραφικού σας δελτίου ήταν το τμήμα στο οποίο επιτύχατε*; (μόνο για Θεολόγους)

.....

50. Αν δεν σπουδάζετε στο Α' έτος στο Πανεπιστήμιο, με τι ασχολείστε*;

A. Εργάζομαι

B. Στρατιωτική θητεία

Γ. Δεν εργάζομαι

Δ. Σπουδάζω σε σχολή μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (ΙΕΚ κ. ά)

51. Φύλο*: Άνδρας / Γυναίκα

52. Τόπος μόνιμης κατοικίας.....

53. Χρονολογία γέννησης:*

54. Θρησκευτική ταυτότητα:*

A. Χριστιανός Ορθόδοξος

B. Χριστιανός Καθολικός

Γ. Χριστιανός Προτεστάντης

Δ. Μουσουλμάνος

E. Άθεος

ΣΤ. Αγνωστικιστής

Z. Άλλο (παρακαλώ προσδιορίστε

55. Έχω παρακολουθήσει κατηχητικό για τουλάχιστον μία χρονιά.*

A. Ναι

B. Όχι

56. Για την εγκυρότητα της έρευνας παρακαλώ συμπληρώστε προαιρετικά e-mail ή τηλέφωνο

Ο **Μάριος Κουκουνάρας Λιάγκης** (2BA, MA, PhD, PostDoc) είναι Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμ Θεολογίας του ΕΚΠΑ. Διευθύνει το «Παιδαγωγικό Εργαστήριο Θ.Ε.» στο ΕΚΠΑ. Διδάσκει επιπλέον στο UCL-Institute of Education, ΠΤΔΕ και Θεατρικών Σπουδών του ΕΚΠΑ. Είναι Ακαδημαϊκός και Επιστημονικός υπεύθυνος E-learning προγραμμάτων ΚΕ.ΔΙ.ΒΙ.Μ. του Ε.Κ.Π.Α. (Learn Inn ΕΚΠΑ), συντονιστής του Erasmus+ KA2 STEP UP-DC και επόπτης των νέων ΠΣ Θρησκευτικών Γυμνασίου. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα είναι η διδακτική μεθοδολογία της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης, η Κοινωνική Παιδαγωγική, τα Αναλυτικά Προγράμματα και Θεωρίες Μάθησης, Εκπαίδευση εκπαιδευτικών στη δημοκρατική κουλτούρα, και η Διαπολιτισμική Εκπαίδευση. Έχει κυκλοφορήσει οκτώ βιβλία για την εκπαίδευση.

Ο **Δημήτρης Σεκαδάκης** γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Αθήνα. Σπούδασε Κλασική Φιλολογία και εν συνεχεία Θεολογία στο Ε.Κ.Π.Α. Το παρόν διάστημα εκπονεί τη διπλωματική του εργασία στο Π.Μ.Σ «Ορθόδοξη Θεολογία» του τμήματος Θεολογίας Ε.Κ.Π.Α. Έχει εργαστεί μεταξύ άλλων ως αναπληρωτής γενικός Γραμματέας στην Παγκόσμια Ομοσπονδία Ορθόδοξων Νεολαίων ο ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ (Syndesmos) συμμετέχοντας σε διορθόδοξα προγράμματα νέων. Στην ενορία του ασχολείται με τη νεότητα και αναζητά τρόπους εμπύχωσης στην κατήχηση των εφήβων. Τέλος, είναι παντρεμένος και πατέρας τεσσάρων παιδιών.